

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

**ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „История на България“**

Ирина Константинова Якимова

Редовен докторант по Съвременна българска история

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд на тема:

**ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ПРЕОРИЕНТАЦИЯ НА БЪЛГАРИЯ 1985
– 1991 г.**

Научен ръководител: проф. д-р Евгения Калинова

София, септември 2014 г.

АВТОРЕФЕРАТ

Предмет на настоящото научно изследване е опитът на България за отхвърляне на просъветския „синдром на сателита” в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век чрез осъществяването на внимателно контролиран „завой” от Изток на Запад. Дисертацията разглежда механизмите на международно поведение, които се обособяват под влиянието на комплексния външен фактор върху процеса на изработване и осъществяване на външнополитическата линия на българската държава в т. нар. „перестроечен“ период 1985 – 1991 г. Избраният фон е зададеният от Москва импулс за „разведряване“ в отношенията Изток-Запад, който създава предпоставки за постепенната промяна на геополитическата среда в Югоизточна Европа. В средата на 80-те години на XX век в съзвучие с т.нар. „ново мислене“, лансирано от Михаил Горбачов, се налага партийно-политическият режим в София да пристъпи към преосмисляне на държавните приоритети в международните отношения. С поредица от все по-смели постановки на Политбюро и ЦК на БКП са положени основите на „отварянето” към Запада, намерило израз в опита за постепенен „завой“ от безусловна координация и „сближаване“ със СССР към активизиране и придаване на ново значение на двустранните отношения с презокеанския силов полюс САЩ и обособилото се в контекста на Студената война „проамериканско“ интеграционно пространство в Западна Европа. Този процес не е еднозначен. Неговите прояви са многоаспектни и се осъществяват паралелно в две големи геополитически направления – трансатлантическо и западноевропейско. Затова и фокусът на темата в дисертацията е широк, обусловен от множество сложни въздействия и обстоятелства. Тенденцията за промяна на външнополитическите приоритети протича в плоскостта от пространство към пространство, т.е. – от познатия модел на отношения в съветската сфера към изцяло нова система от контакти, с приоритет върху интеграционните структури и институции на т.нар. „Западен блок“ (като противовес на геополитическия „Източен блок“). Развитието на двустранните отношения с отделни държави от тази общност – включително със западната супер-сила САЩ, са рамкирани само дотолкова, доколкото могат да послужат като илюстрация на по-мощния процес на преориентиране, протичащ в зададените глобални рамки.

Анализът в настоящото изложение цели проследяването на процеса на промяна на външнополитическите приоритети в полза на западното пространствено направление чрез изследване на отделните елементи на двуизмерния модел на преориентация в глобален и регионален (европейски) аспект. Темата е нова за българската историческа наука. Затова събирането и обработването на изворовия материал представлява сериозен научен принос само по себе си. Значима роля за обогатяването на документалната база на дисертацията изигра проведената от авторката специализация в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов” (МГУ) и Московския държавен институт по международни отношения

(МГИМО), по време на която бяха прегледани извадки от Архива на „Фонд-Горбачов”, както и няколко фонда на Държавния архив на Руската федерация (ГАРФ) за периода от началото на Втората световна война до средата на 90-те години на XX век.

За целите на по-общото изследване конкретно по първата глава, а и по-нататък бяха използвани множество публикувани в електронен вид речи и цитати от изказвания на американските президенти Ронлад Рейгън и Джордж Буш (Старши), Маргарет Тачър и други висши западни политически представители. Специално внимание бе отделено на спомените на първия съветски партиен и държавен ръководител Михаил Горбачов, на анализите на американския посланик в СССР в периода 1987-1991 г. Джон Матлок, оценките и заключенията за развитието на глобалната система на международните отношения на Хенри Кисинджър, Збигнев Бжежински, Самюъл Хънтингтън, Джон Лукач, Франсис Фукуяма. Бяха анализирани и мемоарите на български партийни и държавни ръководители и дипломати (Тодор Живков, Петър Младенов, Иван Боев, Огнян Дойнов, Георги Панков, Иван Гарвалов).

Втората глава на дисертацията се основава предимно на документи от Централния държавен архив на Република България (ЦДА) и Дипломатическия архив на Министерството на външните работи (ДА на МВНР), голяма част от които се въвеждат за първи път в научно обръщение. Те дават представа за официалната позиция на българската държава по актуалните теми на двустранните отношения с двете световни суперсили СССР и САЩ, както и с институциите и структурите на западноевропейското интеграционно пространство. Дипломатическият архив на МВНР е източник на важни публикации в западните и най-вече американските печатни медии за периода 1985-1989 г.

Проучвателната работа по дисертацията за времето 1985-1989 г. беше съпътствана от някои затруднения, като напр. необходимостта от обработване на голямо разнообразие от изворов материал, съчетано с честата липса на достатъчно обективна документална информация или липсата на някои ключови архивни единици. При прегледа на документите авторката забелязва две важни закономерности. На първо място, по отношение на българо-съветските контакти прави впечатление, че формализирането на диалога София-Москва и изострянето на дипломатическия тон след 1987 г. се отразява в архивите под формата на количествено намаляване на информацията, паметните бележки от проведени срещи, както и в съкращаването на техния обем. Обратно, активизирането на отношенията София-Вашингтон, а също и тези по линията България-ЕИО, е ясно видимо дори само от нарастващите количества и обеми документи за вътрешноведомствен и междуведомствен административен оборот. Историческият анализ при наличието на този дисбаланс нямаше как да не се отрази и самата структура на текста по втората глава от дисертацията, която е непропорционална спрямо другите две глави.

Основен проблем при изграждането на външнополитическата картина за периода 1990-1991 г. беше неразрешеният достъп до съответните описи, съхраняващи се в ДА на

МВнР. Той донякъде беше компенсирал от богатия набор от журналистически съобщения, налични в редакция „Англоезична емисия“ на БТА. Статиите и интервютата с преки участници в дипломатическите преговори, явни и тайни, със САЩ, СССР, Комисията на ЕИО и НАТО от периода, открити в българския периодичен печат - във вестниците „Работническо дело“, „Отечествен фронт“, „Демокрация“, „Антени“ и „Народна армия“ допринесоха за формирането на по-цялостно впечатление за събитията от началото на първото постсоциалистическо десетилетие. Беше използвана също информация от емисии на Радио „Свободна Европа“, както и отделни декласифицирани дипломатически отчети и справки, предоставени с любезното съдействие на Посолството на САЩ в София.

До момента тенденцията на „отваряне“ към Запада не е изследвана в пълния спектър на проявите ѝ в дипломатическата практика на „перестроечна“ България. В българската историография тя е засегната частично в монографии на Искра Баева („България и Източна Европа“, „Източна Европа през XX век. Идеи, конфликти, митове“), в книгата на Витка Тошкова „САЩ и България (1919 – 1989). Политически отношения“, както и в някои нейни публикации („Дирижираният крах на европейския социалистически Изток в края на XX век“ („Проблемът Изток - Запад. Историческа перспектива“, 2003); „Директивна дипломатия Кремля и ее проекции в Восточной Европе. 1945-1989 гг.: болгарский „адресат“ („Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII-XXI в.“). Отделни аспекти на прозападното преориентиране са разгледани и в съвместната монография на Искра Баева и Евгения Калинова „Българските преходи 1939-2010“; от Йордан Баев в книгата му „Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война“, както в статии на Илиана Марчева („Българската икономика през 80-те години на XX век между Изтока и Запада“ („Проблемът Изток-Запад. Историческа перспектива“, 2003), „Началото на края на социализма в България през първата половина на 80-те години“ („Исторически преглед“, кн. 3-4, 2004), „Първи стъпки на България към обединяваща се Европа в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век (По материали от българските архиви)“ (Bulgarian Historical Review, 2006, No. 1-2); «Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80-те години на XX век: гласността срещу Тодор Живков» (Минало, кн. 2, 2004), «Конфликтът Михаил Горбачов-Тодор Живков (Или още веднъж за съветско-българските отношения в контекста на перестройката през втората половина на 80-те години на XX век)» (Сборник в чест на Г. Марков, 2008). С цел формиране на по-обективна представа за промяната на външнополитическите приоритети на българската държава през периода 1985 – 1991 г. бяха консултирани и някои журналистически разследвания като „Войната на шпионите“ на Алексения Димитрова, документалния филм „Последният лов“ на Радостина Константинова, анализите на Люба Манолова и Христо Христов по въпросите за формирането на външния дълг в последните години на държавния социализъм. Интересна, нестандартна и затова ценна, бе гледната точка на някои ключови политически

представители на бившия СССР, заемали висши постове в държавното управление и системата на външното разузнаване в „перестроечните“ години: двамата съветници на Михаил Горбачов Анатолий Черняев и Александър Яковлев; на министъра на външните работи на СССР Едуард Шеварнадзе, Анатолий Добринин, Александър Шевякин. Авторката отправя специална благодарност към членовете на редакционния и издателски колектив на Руската академия на науките (РАН), които оказаха незаменимо съдействие за осигуряването и използването на сборника с аналитични публикации „Системная история международных отношений“ (Системная история международных отношений в двух томах. Том второй. События 1945 – 2003 годов. Москва, 2009).

Разнообразието от документални и историографски източници наложи, с оглед спазването на критерия за синтезираност на текста, да бъде избран смесеният проблемно-хронологичен подход с изграждане на историческия анализ на фона на някои по-теоретични постановки от сферата на политологията и геополитическата наука. На различни места в изложението е приложен и сравнителният метод, при използване като база по-широкото източноевропейско пространствено ниво. Целта е да се обогати представата за тенденциите и процесите на „отваряне към Запада“ в българската външна политика, но без върху общия фон да се поставя изричен акцент.

Проучването на наличния изворов материал позволява формулирането на няколко основни тези в дисертацията, които са разгледани в изложение от три глави. Традиционната структура се допълва от заключение, съдържащо обобщаващи изводи и оценки и библиография. Анализите са организирани в две големи тематични части, които условно могат да бъдат определени като „отдръпване“ от СССР и „отваряне“ към Запада, представен в две теоретични плоскости – като геополитически полюс и като интеграционно пространство под негово непосредствено влияние. Изследването няма за цел детайлното представяне на всички аспекти на отношенията по линиите СССР-САЩ, България-СССР, България-САЩ, България-ЕИО и България-НАТО. Ударението е поставено върху военно-политическите и политико-икономическите контакти и то с подбрани примери от дипломатическата практика, които демонстрират трудния път на българското „отваряне“ към Запада. Времевите граници 1985 – 1991 г. са определени в съзвучие с два преломни момента в историята на глобалните международни отношения, дали своето непосредствено отражение и върху геополитическото битие на малка България. Средата на 80-те години на XX век е маркирана от ревизията на следвоенното Ялтенско-Потсдамско статукво, в чиито контекст протича трансформацията и последвалото разпадане на източноевропейския интеграционен модел. Краят на 1991 г. пък поставя финала на десетилетната епоха на съветския социализъм със саморазпускането на СССР. В рамките на така очертаня период на настоящото изследване 10 ноември 1989 г. също представлява своеобразен исторически преломен момент с национално значение. Затова и хронологичното проследяване на събитията, засягащи конкретно българската

държава, е структурно обособено във втората и третата глава, представящи различни фази на големия първоначален етап на прозападната преориентация.

Основният текст на дисертацията започва с изясняване на същността и еволюцията на комплексния външен геополитически фактор през периода 1985-1991 г. чрез проследяването на по-важните моменти от „разведряването” в отношенията Изток-Запад. Тази първа глава (95 стр.) очертава общия фон на останалата част от изложението. Тя демонстрира колко зависими от „благоволенieto” на световните „велики сили” се оказват историческите процеси, протичащи в европейския континент и в частност – в България, през втората половина на 80-те години на XX век. В контекста на започналото преразглеждане на следвоенното Ялтенско-Потсдамско статукво е показано постепенно променящото се отношение на Москва и Вашингтон към зоната от сателитни на СССР държави от Централна и Източна Европа. За целите на опита за извеждане на общ теоретичен модел на българската прозападна преориентация, е коментирано разпадането на механизмите на социалистическата интеграция в рамките на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) и Организацията на Варшавския договор (О В Д), довел до неизбежната трансформация на геополитическата ситуация, в която се намира България, а именно от „център” на Източния блок в „периферия” на трансатлантическото пространство. Разграничени са и отделните стадии в процеса на „отварянето” към Запада.

Втората глава (210 стр.) е посветена на анализа на непосредственото отражение на започналото преустройство на системата на международните отношения в Европа и света върху формулирането на определени решения в областта на външната политика на българската държава. То е илюстрирано с привеждането на конкретни примери от практиката на двустранните контакти на социалистическото правителство в София със западния силов полюс САЩ и наднационалните институции на западноевропейския Общ пазар. Отделено е специално внимание на опита за формулиране на цялостна концепция за преориентирането, макар и в много първоначален вид. Определено като „тактическа алтернатива” на тясната обвързаност със СССР, „отварянето” към Запада е представено в противовес на бързо обтягащите се българо-съветски отношения. Акцент е поставен върху факта, че именно икономическото оттегляне на Москва от България създава изходната база за стартирането на процеса на пренареждане на държавните външнополитически приоритети. Същевременно, на фона на представената в първата глава синтезирана картина на „диференцирания подход” на САЩ към Източния блок, са очертани инструментите за оказване на американски натиск над режима в София, като са посочени и някои интересни прецеденти на моментно „разведряване” на оперативно-експертно ниво. Наблюдаваното внимателно активизиране на диалога между българската държава и президентската администрация във Вашингтон е разгледано и като предпоставка за установяването на официални отношения с Европейската икономическа общност (ЕИО),

които са проследени в самостоятелно обособена част от текста в рамките на общата тема за началото на преориентацията.

Периодът 1990-1991 г., задаващ хронологичните граници на третата глава (153 стр.), е маркиран от демонстративния стремеж на САЩ да затвърдят позицията си на глобален геополитически победител на финала на Студената война. Това е времето, когато българската външна политика започва да се осъществява в нова орбита и от нови управляващи след вътрешнопартийния преврат срещу Тодор Живков на 10 ноември 1989 г. През периода 1990-1991 г. се наблюдават и първите резултати от започналото „обръщане” към Запада. Предоставянето на България на статут на „най-облагодетелствана нация” от страна на САЩ и подписването на дълго отлаганото Споразумение за търговия и търговско-икономическо сътрудничество с ЕИО откриват нови възможности. Изчистването на основни противоречия с Вашингтон допринася както за ускоряването на процеса по българското приобщаване към интеграционните структури и институции на западноевропейското политико-икономическо пространство, така и за разширяването на сферите на дейност на дипломатията към установяване на немислими в предходните десетилетия директни контакти с Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО) и поэтапното включване на държавата в изграждащата се общоевропейска система на международна сигурност.

*

* *

Структура на изложението

Първа глава

Международни фактори.

Глобалната трансформация на отношенията Изток-Запад (1985-1991 г).

Преориентацията като външнополитически модел

1. Затоплянето в отношенията Изток-Запад през 1985 – 1991 г. като основен международен фактор за зараждането на процесите на геополитическа трансформация.

Следвайки логиката на дедуктивния научен подход, изложението по първата глава на дисертацията започва със синтезирано проследяване на процеса на активизиране на дипломатическия диалог между двете глобални суперсили САЩ и СССР, разглеждан като основен международен фактор за зараждането на тенденциите на пространствена трансформация в съветската сфера на влияние в Европа през втората половина на 80-те и началото на 90-те години на XX век. Основните моменти в хода на т.нар. „затопляне” на

отношенията Москва-Вашингтон са илюстрирани с подбрани примери от разговори, речи и изказвания, като е поставен акцент върху нарушаването на установеното през 60-те и 70-те години на века противоречиво стратегическо равновесие, довело, в крайна сметка, до постепенното изменение на цялостния световен геополитически баланс в полза на Запада, разбран като ценностна ситема, икономически модел, схема на държавно устройство и външнополитически интереси. Именно в тази точка е обяснен изборът на 1985 г. като долна хронологична граница на научния анализ в дисертацията. Това е годината, когато висшата партийна и политическа власт в СССР е поета от нов лидер – Михаил Горбачов, който въвежда в международна употреба понятието за широкоаспектно преустройство (на руски ез.: „перестройка“) на модела на държавния социализъм и наложилото се в неговите идеологически рамки отношение към „капиталистическия“ свят, разположен географски на запад от „желязната завеса“.

В изложението е отделено внимание на т.нар. „фактор Горбачов“ и личния принос на генералния секретар на КПСС за подобряването на атмосферата в контактите Изток-Запад – като спад на напрежението между двата геополитически полюса и като прекратяване на острата конфронтация. Ключово място в анализа заема поредицата от съветско-американски срещи на най-високо равнище в периода 1985 – 1991 г. Всяка от тях е разгледана като надграждащ политически вододел в процеса на „разведряването“ Изток-Запад. Открито е подписването на Вашингтонския договор от 7 декември 1987 г. за съкращаване на ракетите със среден и по-малък радиус в Европа, тъй като с него де факто е поставено началото на съветското военно изтегляне от европейския континент. Подчертано е, че отстъпките в сферата на разоръжаването са съпроводени с паралелни политически такива. Тук трябва да се посочи официалният отказ на Москва от доктрината „Брежнев“ за ограничения суверенитет на източноевропейските съюзници. Тя е заменена от т.нар. „доктрина за ненамеса“ в техните проблеми, останала в журналистическите хроники под шеговитото наименование „доктрина Синатра“.

От съвременна гледна точка може да се каже, че договореното по този начин между суперсилите оттегляне на СССР от Източна Европа предизвиква „нежните революции“ през 1989 г. и цялостното разпадане на социалистическия интеграционен модел в началото на 90-те години на века. Това поставя въпроса за „съветското наследство“ на Стария континент, станал за първи път обект на официална дискусия по време на срещата между Михаил Горбачов и американския президент Джордж Буш (Старши) на 2-3 декември 1989 г. на остров Малта. Неговите измерения в значителна степен опират до начина на компенсиране на създалия се в региона вакуум на влияние, което трябва да определи дългосрочната геополитическа принадлежност на бившите съветски съюзници, респективно, границите на тяхната политическа самостоятелност или попадането им в нови външни зависимости.

През 1990 – 1991 г. е направен опит негативните ефекти от започналата пространствена трансформация да бъдат неутрализирани чрез институционализирането на общоевропейския процес в рамките на СССЕ и изнасянето на отделни негови структурни звена - Секретариатът и Бюрото за наблюдение и подпомагане на свободните избори - на територията на две бивши социалистически държави - Чехословакия и Полша. Това не променя факта, че на финала на Студената война освободените от СССР геополитически позиции са постепенно и категорично заети от американското влияние, поставящо бившата съветска сфера в периферията на утвърждаващия се нов еднополюсен световен ред като буферна зона между все по-напредващия в развитието си Запад и изоставащия Изток. През следващите години тенденцията на този тип политико-икономическо разделение на Европа ще се задълбочи, за да предопредели развитието на някогашните социалистически съюзници за десетилетия напред. За съжаление, това се оказва валидно във висша негативна степен за България, заемала привилегированата позиция на „най-верен съветски сателит“ в Източния блок в отминалата епоха на държавния социализъм.

2. Новото геополитическо положение на Източна Европа.

2.1. Новата политика на СССР към Източна Европа и разпадане на социалистическия интеграционен модел през втората половина на 80-те и началото на 90-те години на XX век.

В тази част са разгледани тенденциите, инициирани от развитието на „новото мислене“ на Михаил Горбачов и довели до разпадането на социалистическия интеграционен модел. Описано е реципрочното изчерпване на интереса за сътрудничество между Москва и нейните съюзници в Източна Европа. Като основен мотив за това е посочен опитът на Горбачов да „икономизира“ отношенията на базата на тяхното деидеологизиране и децентрализиране.

От средата на 80-те години новата линия на Москва към съюзниците от съветската сфера започва да се провежда едновременно в двете направления на източноевропейския интеграционен процес – политико-икономическо и военно-политическо. Тя е фактически възприета след Априлския пленум на ЦК на КПСС от 1985 г. и в сферата на икономиката прозвучава за първи път в постановките на съвещанието на СИВ в Москва през май същата година. Тя е потвърдена и пред ПКК на ОВД в София в края на октомври, както и на последвалата среща между Горбачов и Тодор Живков с популярната реплика „приятелството си е приятелство, но сиренето е с пари“. В областта на военно-политическите връзки „вратичката“ е отворена дори по-рано – на работното заседание на ръководителите на социалистическите страни, проведено непосредствено след погребението на Константин Черненко през март 1985 г., както и след около месец, на

26 април, в рамките на второто подобно съвещание в полската столица, когато е взето решението Варшавският договор да бъде удължен с още 20 години. Новото отношение на Москва към източноевропейската орбита е синтезирано в призива всяка партия да поеме „пълна отговорност за положението в своята страна“. Така е маркирано началото на процеса на отказ от доктрината „Брежнев“ за ограничения суверенитет на съюзниците на СССР, който следва да се постави изцяло в контекста на стремежа на Горбачов да спечели доверието на САЩ и западноевропейските правителства.

Интересното в случая е, че поне първоначално в своите речи пред висшите партийни и държавни ръководители на страните от СИВ и ОВД генералният секретар на КПСС избягва да обвързва децентрализацията с разпадането на социалистическата система в по-далечна перспектива. Напротив, до края на 1987 г., а и след това, запазените в архивите протоколи и информации от тези заседания показват, че на тях се обсъждат възможностите за модернизирането на механизмите на военно-политическото сътрудничество, за задълбочаване на специализацията и интеграцията, включително до изграждането на наднационални институции по образа на ЕИО чрез въвеждането на свобода на движението на хора, стоки и услуги, осигуряване на широка ликвидност на преводната рубли и използване на схеми за разплащания по международни пазарни цени. Фактът, че огласяването и дискутирането на подобни идеи всъщност води до засилване на центробежните настроения, както от страна на съюзниците, така и в Москва, е признат по-късно, като импулсът отново трябва да се търси в еволюцията на тенденциите на „разведряването“ Изток-Запад на глобално геополитическо ниво.

След обявеното на 7 декември 1987 г. във Вашингтон начало на съветското военно изтегляне от източноевропейската сателитна орбита, чак през юли 1989 г. тези тенденции се материализират в официалния едностранен отказ на СССР от сферите на влияние, установени в рамките на Ялтенско-Потсдамското статукво. В същия контекст отпадането на смисъла от поддържането на структурите на социалистическата интеграция е свързано и с откритата се пред източноевропейските държави перспектива за разширено сътрудничество с ЕИО в резултат от подписването на Декларацията за взаимно признаване между Европейската комисия и Секретариата на СИВ през лятото на 1988 г. Тогава, в обстановката на полуювен западен дипломатически натиск върху СССР, отношението на Москва към сателитната орбита става все по-непоследователно, за да се стигне до крайното решение за окончателно изоставяне на източноевропейския интеграционен модел с разпускането на СИВ и ОВД в началото на следващото десетилетие.

Идеолозите на „перестройката“ смятат, че възприетата крайна форма на рязка либерализация все пак би осигурила запазването на известно съветско влияние над вече бившите геополитически съюзници в променящия се международен порядък. Въпросът доколко са били прави и до днес остава в центъра на вниманието на изследователите. От съвременна гледна точка със сигурност може да се каже, че

икономическото и политическо оттегляне на Москва от Източна Европа води до фактическа трансформация на пространственото положение на държавите в региона в посока към тяхното постепенно приобщаване към трансатлантическата общност, която бързо разширява своите геополитически позиции. Това е и официалното начало на източноевропейския преход към пазарна икономика, парламентарна демокрация и многостранно взаимодействие на принципите на западноевропейския интеграционен образец.

2.2. Външнополитическата стратегия на САЩ спрямо източноевропейските съветски сателити.

Когато става дума за ролята на западния фактор в развитието на процесите на децентрализация на Източния блок през 1985–1991 г., е необходимо да се направи уточнението, че това влияние се свързва преди всичко с външнополитическата линия на САЩ към съветската сфера. През разглеждания период, както и в предходните години, определящ елемент при формирането на тази линия остава т.нар. «диференциран подход», чиято практическа употреба се основава на няколко критерия: степен на самостоятелност във външната политика, по-активен икономически обмен със Запада, спазване на правата на човека и най-вече на правото на свободна емиграция, степен на икономическа децентрализация и свобода на словото. Прави впечатление обаче, че от средата на 80-те години в неговата изградена прецизно пропагандно-настъпателна схема започват да се забелязват известни нюанси на смекчаване на тона с плавна промяна на акцента върху понятията – от рязко „разграничаване” към признаване на „разнообразието”. Зад това, разбира се, продължава да прозира трайният американски геополитически интерес за отнемане на пространствени позиции от СССР чрез „разбиване на социалистическата система”. От Вашингтон откриват благоприятни предпоставки за постигането на тази голяма крайна цел в задълбочаващите се процеси на отдалечаване на източноевропейските сателити от СССР и активизиране на техните контакти със Запада. Препоръката на анализаторите е да се потърсят начини тези държави да бъдат спечелени посредством нова „политика на създаване на надежди”, а не да се оказва пряк натиск върху тях чрез поддържане на острата конфронтация и налагане на икономически санкции.

Първата индикация, че САЩ са започнали да гледат на съветската сфера в Европа по нов начин, идва след срещата Горбачов – Рейгън в Женева през късната есен на 1985 г. През януари 1986 г. М. Палмър, заместник-помощник държавният секретар по въпросите на въпросите на СССР и Източна Европа, става първият американски официален представител, който инициира дискусия на високо равнище по темата за географските граници на постепенно формиращото се ново геополитическо пространство на Стария континент. Той го нарича „Централна Европа” и уточнява изрично неговият

териториален обхват – „от Полша до България”. Едно събитие обаче изиграва съществена роля в процеса на еволюция на американската политика по отношение на Източна Европа. Това е XXVII конгрес на КПСС (февруари 1986 г.). В постановките на конгреса М. Горбачов старателно избягва позоваванията на принципа на социалистическия интернационализъм и така привлича вниманието на съветолозите отвъд океана. Сред тях е професорът от Университета в Мериленд Карен Дауиша, чийто коментар заслужава внимание, защото засяга конкретно и България. Според Дауиша, българската държава през 1986 г. вече се е превърнала в своеобразен символ на променящата се ситуация в Източния блок. Подчертавайки като особено положително обстоятелството, че двадесет години след потушаването на Пражката пролет през 1968 г. отново и официално в редица държави от Източния блок се говори за модели на социализма, които са различни от съветския, тя споменава някак между другото България, но е категорична, че вече е много неправилно страната да бъде смятана за най-лоялен съюзник на СССР и настоява, че „златните дни, през които Москва отдава предпочитание на София като най-вярна сред съюзниците от блока, са напълно и окончателно отминали“. Именно в контекста на международния отзвук от XXVII конгрес на КПСС се прокрадва и завоалираното предложение за отмяна на поправката „Джексън-Ваник“, направено от сенатора Робърт Дол. Времето за приемането му от общественото мнение в САЩ все още не е настъпило и затова то е посрещнато негативно.

Нов повод за изостряне на вниманието на Вашингтон към процесите в съветската сфера стават съветско-американските разговори на най-високо равнище в Рейкявик на 11-12 октомври 1986 г. и в контекста на започналата месец по-късно Виенска среща на СССЕ по въпросите на разоръжаването. С изключителни правомощия за активизирането на контактите със съветските съюзници отвъд „желязната завеса“ е натоварен първият заместник-помощник държавен секретар Джон Уайтхед, чиито виждания са в съзвучие със засилващия се натиск върху Държавния департамент за възприемане на по-прагматичен външнополитически курс. През февруари 1987 г. Уайтхед е изпратен на посещение в Източна Европа със задачата да събере информация за актуалната ситуация и настроения в съветския блок. Междувременно, с изработването на задълбочен анализ на отношенията по източноевропейското направление се заема бившият посланик на САЩ в Чехословакия и бивш заместник-помощник държавен секретар по въпросите на Източна Европа Уилям Луърс, който е и един от „архитектите“ на „диференциацията“ във външната политика. Съгласно неговите заключения, през втората половина на десетилетието за източноевропейските социалистически държави продължава да бъде валидно разделението на по-либерални и по-консервативни режими, като България попада на последно място във втората група и то до такава степен на непоклатимост на статуквото там, че всякакви опити тя да бъде привлечена към Запада – смята Луърс - биха били безпредметни.

Атмосферата на „разведряването“ и заявените от СССР в рамките на СИБ и ОВД нагласи за цялостно реформиране на социалистическия интеграционен механизъм дават основание на Вашингтон да предприеме мащабна дипломатическа офанзива на различни нива за ускоряване на дестабилизирането на Източния блок. От 1987 г. усилията в това направление са насочени към считаните за най-податливи на западно влияние държави от блока – Полша и Унгария. Две ключови визити очертават началните параметри на тази линия - посещението на вицепрезидента Джордж Буш във Варшава в края септември и на Джон Уайтхед в Будапеща през следващия месец ноември 1987 г. Допълнителен съществен елемент в надграждането на „диференцирания подход“ става политиката на т.нар. „нов линкидж“. Това означава обвързване на всяка бъдеща помощ и двустранни търговско-икономически контакти с определени вътрешни реформи в отделните страни от Източна Европа. Те следва да задоволяват интересите на американския бизнес и да са в адекватно съответствие със стратегическите приоритетите на националната сигурност на САЩ. Посочват се и алтернативни многостранни канали, по линия на които би могло да се проведе обвързването - МВФ, МБРР и ГАТТ. Подчертава се също, че успехът на новата американска икономическа концепция в голяма степен ще зависи от тясното сътрудничество между САЩ и ЕИО, при което на западноевропейската интеграционна общност е отредена ролята на посредник в хода на подобряването на отношенията Изток-Запад. Впоследствие, през 1989-1990 г., върху институциите на ЕИО ще бъде прехвърлена и основната отговорност по дългосрочното приобщаване вече не само на Полша и Унгария, но и на останалите бивши социалистически държави от съветската орбита към участие в програмата ФАР (съкратено от първоначалното ѝ наименование на английски език: PHARE – Poland and Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy), след като новата президентска администрация на Джордж Буш (Старши) възприема позицията на внимателно дистанциране от източноевропейските проблеми.

Общата равносметка относно тенденциите на премерена еволюция на резервираното отношение на Вашингтон към Източна Европа води до извода, че към 1989 г. нещата остават предимно в пожелателната сфера. Показателен индикатор за очертаващия се дългосрочен американски интерес към региона обаче е увеличението с 10 % на отпуснатите от бюджета на САЩ средства за 1990 г. в сравнение с 1989 г. за осъществяване на дейност по източноевропейското направление.

Така ролята на „западния фактор“ за геополитическата трансформация на просъветското пространство на Стария континент в периода 1985-1991 г. е не по-малко значима от импулсите за радикални промени, идващи от Москва. В резултат от неговото въздействие постепенно се променя разбирането на понятието за „Източна Европа“ сред самите източноевропейски общества. Малко преди и най-вече непосредствено след „нежните революции“ през 1989 г. в интелектуалния спор за бързоразвиващия се

„център” (Полша, Унгария, Чехия и Словакия) и изоставащата по „пътя към Европа” „периферия” в най-югоизточните части на Стария континент (България и Румъния), се заражда и представата за един нов модел, проявяващ се в различна степен и нюанси в международното поведение на управляващите от всички бивши европейски съветски сателити. На теоретичен език той може да бъде наречен модел на външнополитическата преориентация на Запад. Формиран като пряк резултат от общото подобряване на отношенията Изток-Запад и новото значение, което СССР и САЩ придават на региона, моделът се изразява в цялостна смяна на приоритетите във външната политика на тези страни под формата на търсене на разширени контакти със САЩ и страните от Западна Европа в различните сфери на междудържавните отношения. Измеренията и проявите на този модел във външната политика на България в периода 1985 – 1991 г. са разгледани в следващите части на изложението.

3. Моделът на преориентация в българската външна политика.

Теоретичните основи на модела на прозападната външнополитическа преориентация на българската социалистическа държава на финала на Студената война са разгледани в третата точка от първата глава на дисертацията. Направено е предварителното уточнение, че в сравнение с изходните позиции, от които тръгват в своя „път на Запад” през втората половина на 80-те години съветските сателити в източната част на Европейския континент, в българския случай преориентацията е най-радикална. Това е така, защото самото „сближаване” между малка България и източния световен силов полюс десетилетия наред се гради на базата на сложното пространствено положение на страната, което я прави много по-уязвима за преплитащите се разнопосочни влияния в региона на Европейския Югоизток в сравнение напр. със зоната на Централна Европа. От гледната точка на геополитическата теория, описаната характеристика поставя България в групата на т.нар „държави с две лица”, чието значение се определя не толкова от собствената им политическа мощ, а от тяхното местоположение. Приложен конкретно към българския случай, цитираният принцип на геополитическата „раздвоеност” намира потвърждение, ако се проследи, дори само схематично, политическото развитие на страната в нейната нова и най-нова история от Освобождението през 1878 г. до днес. Анализът на този принцип е илюстриран с таблица, представяща непосредствената функционална зависимост между въздействието на т.нар. „външен фактор”, формирането на структурата на вътрешнополитическата система в държавата и формулирането на външнополитическите приоритети на управляващите в конкретния исторически момент, съответно след Освобождението през 1878 г. до началото на Първата световна война, по време на войната, в междувоенния период и в условията на установяването на социализма след края на Втората световна война. Изрично е уточнено, че проявите на модела на

външната зависимост се разглеждат в два аспекта – веднъж като предпоставка, иницираща съответно развитие на вътрешни политически процеси и втори път като функционален елемент от процеса на вземане на външнополитически решения.

Конкретно за периода на прехода от държавен социализъм към капитализъм по западен образец, чиито първи признаци за България би следвало да се търсят към края на 80-те години на XX век, може да се каже, че моделът на промяна на външнополитическите приоритети в полза на западноевропейското и трансатлантическо направление е несравним по скорост на осъществяване с аналогичните тенденции в централноевропейските страни. На тази основа е направен опит за извеждане на геополитическите характеристики на българската външнополитическа преориентация към Запада в посочения период чрез теоретичното обособяване на отделни фази на започналото „отваряне” към Запада. Така, например, първоначалният етап на промяна на българските външнополитически приоритети, водеща пряко към формирането на тенденцията на външнополитическа преориентация, може да бъде поставен във времевите рамки между 1985 г. и 1989 г. Това е времето, когато външното влияние все още е монополизирано от Москва, а моделът на преориентацията се проявява като първоначална промяна на приоритетите на българското партийно и държавно ръководство в условията на късната фаза на „реалния социализъм”. България официално се намира в съветската сателитна орбита в Европа, а двете суперсили са в относително равнопоставена пространствена позиция, като постепенно СССР започва да отстъпва сфери на влияние към края на 80-те години на САЩ и т.нар. „Западен блок”. През посочения период трансатлантическите съюзници все още действат единно по основните въпроси на голямата геополитика, възприемайки общата външнополитическа линия на центъра във Вашингтон по отношение на СССР и неговите сателити, въпреки някои различия в позициите по конкретни външнополитически въпроси. Този етап се характеризира с възникването на трудности и неразбирателство в отношенията между българското и съветското партийно и държавно ръководство, с което е поставено началото на процеса на постепенното отдръпване от центъра на съветската сателитна орбита в Москва, което пък естествено поражда необходимостта да се търси заместител на външното покровителство във всичките му икономически и политически форми. Към края на петилетката така описаната тенденция добива характеристиките на все по-ясно изразена преориентация към Запада. До 1989 г. обаче тя остава по-скоро в сферата на партийните разработки и обсъждания в кулоарите на висшата държавна власт, тъй като все още отсъстват практическите условия за въплъщаването на концепцията за прозападна преориентация в политическата практика.

Вторият етап обхваща периода 1990-1991 г. Това е времето, когато България излиза от сферата за сигурност на СССР на фона на очертаващия се финал на Студената война, който облагодетелства пространствените позиции на Вашингтон. За този втори етап е характерно, че западното пространствено влияние вече започва да се разделя между САЩ

като основен глобален силов играч и ЕИО като пространствено обединение на държавите от Западна Европа в новата геополитическа обстановка на Стария континент. В представите на българското общество този втори етап се свързва със същинското „начало на българския преход от социализъм към капитализъм”. Той е най-краткият от времева гледна точка, но е наситен с динамични и противоречиви събития, които задават рамките на постсоциалистическото развитие на българската държава. По това време се наблюдава по-скоро известно концептуално объркване в търсенето на отговор на въпроса какви конкретни действия трябва да бъдат предприети, за да се навакса изоставането на България от останалите съюзници във вече само формално съществуващия Източен блок. След саморазпускането на организационните структури на източноевропейската интеграция - СИБ и ОВД, ключовото събитие, което маркира горната граница на този втори етап, е официалното разпадане на СССР в края на 1991 г. Това събитие е избрано за своеобразен хронологически финал на анализа като цяло в настоящата дисертация, тъй като в лицето на СССР изчезва дългогодишният геополитически полюс, в чиято гравитационна орбита дотогава се намира България. Така настъпва същинската промяна на геополитическото положение на българската държава, която попада в новосформираната буферна зона между по-напредналата в икономическото и политическото си развитие Централна Европа и т.нар. „постсъветско пространство“. Променя се цялостната международна среда за осъществяването на българската външна политика, придобивайки съвсем нови характеристики в оформящия се еднополюсен нов световен ред.

Третият етап от развитието на процеса на прозападна външнополитическа преориентация на България обхваща 90-те години на XX век, след разпадането на суперсилата СССР. За него е характерно допълнително диференциране и усложняване на пространствените влияния, идващи от западна посока. Към понятието „Запад” вече негласно и отчасти започват да бъдат причислявани и бившите съветски съюзници от Централна Европа – Полша, Унгария, Чехия, Словакия, Словения. САЩ се утвърждават като единствен световен силов полюс, но новите български управляващи все така не успяват да привлекат конкретна американска ангажираност към неразрешените вътрешни и външни проблеми.

Този период е свързан с ускореното протичане и задълбочаване на процеса на преориентация в западна посока на фона на утвърждаващото се геополитическо положение на България като част от новосформирания регион Югоизточна Европа. Периодът съвпада със „същинския етап на българския преход към пазарна икономика и парламентарна демокрация”. Основна черта на преориентацията през тези години е, че тя се осъществява от не особено опитни в държавното управление партии и политически фигури, което предопределя цялостния характер на прехода като по-скоро прибързано движение по „пътя към Европа” в опита да настигнем „другите” на принципа „проба-

грешка”. Днес е възприета официалната теза, че третият етап на външнополитическата преориентация към Запада приключва във военно-стратегическата сфера с присъединяването на България към НАТО през 2004 г, а в икономическата и външнополитическата област – съответно с признаването на страната за пълноправен член на Европейския съюз от началото на 2007 г. Третият етап не е предмет на настоящото изследване, защото от геополитическа гледна точка е свързан по-скоро с последиците от пространствената трансформация, която протича в края на 80-те и самото начало на 90-те години на XX век. Поради своята наситеност със събития и нови тенденции в българския вътрешнодържавен живот и външнополитически отношения, той представлява отделна нова епоха в съвременната българска история и затова може да бъде обект на отделен научен труд.

Втора глава

Промяна на външнополитическите приоритети на България: трудности на Изток, „отваряне“ към Запада (1985 - 1989 г.)

1. Сложните отношения на България със СССР (1985 – 1989 г).

В тази част е разгледан процесът на изостряне на тона между София и Москва в т.нар. „перестроечен“ период. Споменато е, че в новата и най-новата история на България именно отношението към Русия/СССР предопределя формирането на „сателитния синдром“ в българската външна политика. За илюстрирането на това твърдение е направен преглед на основните моменти в развитието на българо-съветските контакти през втората половина на 80-те години на XX век. Обяснено е уникалното място на България в Източния блок, обусловено от традиционното българско русофилство и целенасочено възприетата линия на демонстриране на безусловна вяроност към Кремъл по време на всички политически сътресения в блока през всичките десетилетия на Студената война. На тази база е изведена основната и най-трайна характеристика на „братските“ връзки със СССР – открояващата се пряка зависимост от личностния фактор, т.е. от отношенията на персонална симпатия или антипатия между съответните първи партийни и държавни ръководители от едната и от другата страна. Когато се споменава ролята на отделната политическа личност в диалога София-Москва конкретно в периода 1985 – 1989 г., на преден план в историческото изследване винаги излиза постепенно задълбочаващото се неразбирателство между амбициозния нов генерален секретар на ЦК на КПСС Михаил Горбачов и вече възрастния, но отчаяно вкопчен във властта Тодор Живков. В изложението по настоящата точка е направен опит да се потърсят причините за възникването на този

непознат в предходните десетилетия проблем в двустранните българо-съветски отношения, чиито обективни измерения се оказват най-общо кадрови и икономически.

Горбачов застава начело на съветската държава с обещанието за реформи, които трябва да възвърнат на СССР способността да осигурява ефективно обезпечаване с ресурси на собствената му икономика при запазване на идеологическите рамки на държавния социализъм. Намалването на енергийните доставки за Източна Европа както и спирането на практиката на предоставяне на безвъзмездни селскостопански субсидии обаче, поставя България в сложна ситуация, тъй като, освен че я лишава от дивидентите на фактическия «колониален» търговски обмен, не оставя и възможност за извършването на плавен преход към новия тип пазарни и ценови отношения, за които пледира Горбачов. За измеренията на проблема могат да се направят изводи от информацията в съхраняващите се в архивите протоколи от заседания на Политбюро на ЦК на БКП и ЦК на КПСС, от паметните записки и доклади от проведени срещи и разговори. Тук могат да се изброят: визитата на Горбачов в България през есента на 1984 г., посещението на Живков в Москва през юни 1985 г., съвещанието на ПКК на ОВД и последвалата среща между двамата лидери в София в края на октомври същата година, както и официалното обявяване на реформирането на социалистическия външноикономически модел в рамките на СИВ през лятото на 1986 г.

Втората голяма причина за нарушаването на успешното дотогава „братско“ сътрудничество между България и СССР през разглеждания период е свързана не толкова с предубеждението на Живков към реформаторските идеи на Горбачов и тяхната приложимост в българските условия, колкото с неговото опасение, че „новото мислене“ застрашава собствената му практически всеобхватна политическа власт. Именно в този контекст като възможно защитно средство срещу официално обявените на Януарския пленум на КПСС от 1987 г. съветски постановки за смяна на „старите“ партийни кадри, заемащи най-висшите ръководни постове в държавите-съюзници на СССР в Източна Европа, Живков решава да използва една нетрадиционна постановка – за „тактическата алтернатива“ на тясното икономическо и политическо обвързване с Москва. В опита си да докаже на значително по-младия съветски лидер, че разбира и преценява характеристиките и потребностите на системата значително по-добре от него, Живков лансира идеята за „отваряне“ към Запада, което започва с активно „сближаване“ с ФРГ. Горбачов възприема сигнала като особено тревожен, тъй като обърква неговата глобална политика. Защото, въпреки неизбежните емоции, които съпровождат всеки опит за анализ на сложните българо-съветски отношения, особено тяхното развитие по време на „перестроечния“ период, те все пак се определят от глобалния геополитически императив.

Раздразнението на Горбачов от действията на България в периода след лятото на 1987 г. може да бъде разбрано, като се вземе предвид, че София пристъпва към активизиране на отношенията си точно с държавата, позволила разполагането на своя

територия на ядрени ракети на НАТО. Но българското „предателство“ има и друго измерение. Генералният секретар на КПСС не случайно протестира остро срещу включената в Юлската концепция от 1987 г. постановка за отнемане на някои висши ръководни функции на партията в системата на държавното управление, предизвикваща твърде близки асоциации с Чехословашката програма за реформи, довела до Пражката пролет през 1968 г. Горбачов се опасява от преждевременен български отказ от социализма и – най-вече – излизане от системата на източноевропейските интеграционни структури, преди Москва да е приела официално и окончателно становище относно принципите и правилата за постепенната децентрализация на социалистическия интеграционен модел. Защото той не желае процесът на икономизация на отношенията с източноевропейските сателити да завърши с пълен разрыв, както се случва в крайна сметка. Напротив, далечната политическа цел на „перестройката“ е запазването на съветското пространствено влияние в Европа. Друг е въпросът доколко тя е постигната на практика.

Може да се обобщи, че безпрецедентна криза в дългогодишните „братски“ българо-съветски връзки през втората половина на 80-те години на ХХ век настъпва в резултат от няколко фактора, които по своя характер са икономически, външнополитически и строго лични. Сред тях е и различната употреба на идеята за „завой“ към Запада. Докато от Москва разбират „отварянето“ като въвеждане на елементи на либерализъм и пазарни механизми в процеса на оперативно функциониране на източноевропейската интеграция за целите на модернизирането на системата на социализма и подсигуриването на съветските глобални геополитически позиции, в България стремежът към засилени контакти в западното външнополитическо направление още от самото начало се ражда като антитеза на усложнилия се диалог със СССР. В този смисъл изострянето на тона България-СССР се явява като предпоставка за началото на цялостния, мащабен процес на прозападната преориентация. В първоначалния етап на своето развитие през втората половина на 80-те години на века тази тенденция се проявява именно под формата на трансформиране на външните приоритети на страната с насоченост към бъдещо „приобщаване“ към западното пространство от напреднали капиталистически държави, което означава изграждане на контрапункт на геополитическата принадлежност към съветската сфера на влияние.

2. „Отварянето“ към Запада.

В тази част е разгледан въпросът за това доколко цялостният опит за издигането в приоритет на контактите в западно направление в двете му измерения – трансатлантическо и европейско - има практически перспективи през периода 1985 – 1989

г. Разсъжденията са фокусирани и върху голямата тема за търсенето на допирни точки на взаимен интерес между България и основните геополитически играчи на запад от „желязната завеса“ в условията на ограничителните рамки на геополитическата принадлежност на България към съветската сателитна орбита.

2.1. Развитие на концепцията за външнополитическа преориентация в периода 1985 – 1989 г.

В контекста на посоченото е представена идеологическата постановка за прозападна преориентация, с нейните конкретни измерения в най-новата българска история. Дефинирано е понятието „Запад“, което тогавашното българско партийно и държавно ръководство разглежда в два аспекта - като геополитически полюс и неговото гравитационно пространство, състоящо се от съвкупност от държави, споделящи политическите и икономически ценности на центъра. В контекста на разделението, наложено от Студената война, центърът е САЩ, а пространството от разположени в неговата орбита на влияние държави е ограничено, във военно-политическо отношение, от структурните рамки на Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО) и, в политико-икономически аспект от институциите на Европейската икономическа общност (ЕИО). Изрично е подчертано, че „отварянето“ към Запада се извършва по линията от пространство към пространство, като проявите на този модел на държавно поведение не следва да се търсят на плоскостта на традиционното двустранно сътрудничество.

Разбирането на съдържанието на понятието „Запад“ през втората половина на 80-те години на XX век няма как да не бъде поставено в идеологическите рамки на глобалната геополитическа конфронтация. Съгласно едно изказване на Тодор Живков от пролетта на 1984 г., то включва всички „империалисти“, на първо място САЩ. Уточнено е обаче, че съществува разлика между „Запад“ като икономически и геополитически термин. В първия случай смисълът е по-широк, като понятието обхваща, включително Япония и Израел, докато, от геополитическа гледна точка тези две държави не попадат в обхвата на западното пространство в смисъла на блоковото разделение в епохата на Студената война.

Когато се анализират събитията и обстоятелствата, обусловили първоначалното формулиране на концепцията за „отварянето“ на партийно-политическия режим в България към широко сътрудничество със Запада, няма как да не се отчете персоналната заслуга на именно на Живков, който упорито настоява в разговорите си с отделни западни представители на различни равнища, България да бъде приемана такава, каквата е и до края на своето управление няма да се откаже да защитава позицията, че, все пак, на едно практическо икономическо и научно-техническо равнище, неговата страна би могла да осъществява успешни контакти с капиталистическите държави, разположени географски отвъд „желязната завеса“. През втората половина на 80-те години на XX век

активизирането на диалога в това международно направление се превръща във важно средство в личната борба на първия български партиен и държавен ръководител за запазване на властовите му позиции, както, впрочем, вече стана дума. Така, провокираната от съветските декларации за „новото мислене“ идея за изработването на цялостна концепция по отношение на регионалното търговско-икономическо и политическо сътрудничество извън СИВ и ОВД, започва да се обсъжда в тесен кръг във висшите среди на БКП от края на 1985 г. Но в тази фаза това е по-скоро опит на да се влезе в тона на Михаил Горбачов, за да спечели доверието му. По това време контактите на България със Запада са все още пасивни и се определят почти напълно от характера и интензивността на отношенията на СССР с тези страни.

Преориентирането придобива облика на начин за заобикаляне на тясното обвързване със СССР в контекста на изострянето на тона между София и Москва към края на десетилетието и във връзка с възприетата от Горбачов стратегия на постепенно оттегляне от сателитната орбита в Източна Европа. Първите стъпки в такава посока са направени на XXIII конгрес на БКП в края на 1986 г., когато Тодор Живков обявява своя «нов курс» на българския вариант на преустройството. Като последваща стъпка идва вече споменатата постановка за «тактическата алтернатива», а самото понятие «преориентация» заляга трайно в идеологическата схема на партията от началото на 1988 г. Националната партийна конференция, състояла се на 28-29 януари 1988 г., е представителният форум, на който е обявено, че БКП поема официално курса на преустройство с подчертан акцент върху външната политика. Тогава актуализирането на външнополитическата концепция на Живковия режим е поставено вече в контекста на „новия процес“ в международните отношения, започнал с подписването на първия в историята на глобалната геополитика договор между двете суперсили САЩ и СССР за реалното унищожаване на цял клас ядрени оръжия (8 декември 1987 г). Националната партийна конференция излиза с общите постановки, че стратегическата външнополитическа задача на България в променените геополитически условия би следвало да се изразява в „утвърждаването на равноправния диалог“, „взаимното съобразяване с интересите и доброжелателното партньорство с капиталистическите страни“. В тях смяната на приоритетите във външната политика е маркирана от общата, алегорична формулировка като „преориентация от безплодна идеологическа фехтовка към съвместно търсене на изход“.

Рамките на практическите измерения на „отварянето“ към Запада са поставени от министъра на външните работи Петър Младенов в края на 1988 г. Пред пленума на ЦК на БКП, проведен на 13-14 декември 1988 г., той споделя своите виждания по въпроса каква трябва да бъде същността на външнополитическото преустройство, призовавайки към внимателно изучаване на „доктрините“, „законите“ и „практиката“ на западните държави, както и „възгледите на техните политици и делови среди“. По-нататък,

разсъждавайки в духа на Горбачовата идея за „общ европейски дом“, Младенов очертава общите геополитически цели на преориентацията като заявява, че България ще продължава да съсредоточава дипломатическите си усилия към разширяване на двустранния диалог с водещите западни държави - САЩ, ФРГ, Италия, Франция, Великобритания, Испания, Белгия, Финландия, Австрия. В първостепен правителствен приоритет е издигнато и бъдещото участие на страната в „европейските и световни институции за сътрудничество и интеграция“. Младенов визира конкретно Общия пазар и ГАТТ и подчертава, че дипломатията отдавна не вече не е само политика, но и „икономика, и наука, и култура, и търговия“.

2. 2. Постепенно изглаждане на противоречията със САЩ.

Изложението продължава с привеждането на конкретни примери от развитието на двустранните контакти на социалистическото правителство в София със западния силов полюс САЩ. Целта е да се илюстрира как през втората половина на 80-те години описаната по-горе концепция за прозападната преориентация започва да се прилага постепенно и непосредствено в дипломатическата практика на българската държава с първостепенен приоритет върху трансатлантическото направление. В тази връзка е потърсен отговор на въпроса, доколко е възможно поддържането на относително нормален междудържавен диалог в условията на все още тлееща глобална конфронтация. Анализът целенасочено е ориентиран така, че да бъде отчетен фактът, че през разглеждания период САЩ продължават да нямат самостоятелна външна политика спрямо България – в смисъл, че от Вашингтон все така определят отношението си към партийно-политическия режим в София през призмата на неговия подчертан афинитет към тясно всестранно сътрудничество със СССР.

Началните проекции на „разведряването“ Изток-Запад в сферата на българо-американските отношения през втората половина на 80-те години на века се наблюдават след провеждането на първата по рода си среща Рейгън-Горбачов в Женева (19 до 21 ноември 1985 г). Нейното явво отражение както върху неочакваната готовност на Живковия режим за оперативно взаимодействие със съответните служби на САЩ, така и в постепенното, но осезаемо затихване на масовите медийни обвинения от американска страна за участието на България в снабдяването с оръжие на известни палестински терористични лидери като Абу Нидал и Дж. Хабаш, са недвусмислени. Непосредственият резултат идва с подписването на споразумение за обмен на информация по въпросите на наркотиците и тероризма още в края на 1985 г. В атмосферата на все още предпазлива еуфория около успешното начало на глобалния геополитически диалог между лидерите на двете световни суперсили, през пролетта на 1986 г. от дневния ред на двустранните контакти София-Вашингтон е свалена и т.нар. „българската следа“ в атентата срещу папа

Йоан-Павел II от 1981 г. През летните месеци очертаната зараждаща се положителна тенденция придобива допълнително развитие с възстановяването на дейността на Българо-американски икономически съвет (от 3 юни 1986 г). Направени са и сериозни стъпки към установяване на редовен двустранен парламентарен обмен, след като на частно посещение в България пристига конгресменът Томас Лантос, който впоследствие съдейства за осъществяването на първата в епохата след края на Втората световна война неофициална визита на българска делегация от Народното събрание, ръководена от Петър Вутов.

През есента на 1986 г., след провеждането на втората среща на най-високо равнище между М. Горбачов и Р. Рейгън в Рейкявик през ноември, възниква необходимостта от предефиниране на общите рамки на отношенията между София и Вашингтон в новата международна обстановка. Първата конкретна проява на този стремеж става неофициалното двудневно посещение на Розан Риджуей, помощник-държавен секретар на САЩ по въпросите на Европа и Канада, на 10 и 11 ноември 1986 г. Осъществена е също безпрецедентна размяна на писма между Рейгън и Т. Живков по въпроса за сътрудничеството в борбата срещу международното разпространение на наркотици. Това е своеобразна кулминация на започналото, макар и все още нестабилно, подобряване на двустранните отношения. Достъпната информация от архивните документи обаче показва, че независимо от регистрираните положителни тенденции в средата на 80-те години на века, все още не съществуват практически условия за постигането на реален напредък по най-важните проблеми в българо-американския икономически дневен ред. Става въпрос за потенциалната възможност България да получи статут на „най-облагодетелствана нация” чрез отмяна на поправката „Джексън-Ваник”, а също и за евентуалното бъдещо отпадане на налаганите в продължение на десетилетия ембаргови ограничения по отношение на търговията с високотехнологични стоки с предполагаема „двойна употреба”. Оказва се, че в краткосрочна перспектива такава опция не се обсъжда, като американската страна продължава да изтъква познатите аргументи за недостатъците на централизираната социалистическа икономика в България, съчетани с политическия мотив за нарушаването на правото на свободна емиграция на българските граждани.

Все пак, впечатлението за поне протоколна доброжелателност и готовност за развитие на диалога се демонстрира и от двете страни чрез организирането на активен дипломатически обмен през разглеждания период – освен посещението на помощник-държавния секретар Розан Риджуей, в периода 1987 – 1988 г. са организирани и още няколко високопоставени американски визити в България – тази на нейната заместничка Дайна Смит, както и трите посещения на първия заместник-държавен секретар на САЩ Джон Уайтхед (3-6 февруари 1987 г; 3 до 5 февруари 1988 г.; 18 октомври 1988 г). Американската страна също приема на своя територия, макар и с много предварителни уговорки, две български официални посещения – на заместник-министъра на външните работи Любен Гоцев (от 13 до 15 юли 1987 г) и на министъра на външноикономическите

връзки Андрей Луканов (от 25 април до 3 май 1988 г). Разликата в нивото, на което се осъществяват всички посочени мероприятия обаче е показателна. Тя демонстрира фактическия отказ на САЩ да признае българската социалистическа държава за равностоен партньор. Прави впечатление също така, че от Вашингтон предпочитат да използват по-скоро инструмента на полуофициалните и частни посещения на отделни членове на двете камари на Конгреса, чиито сведения, докладвани от България, биват внимателно анализирани с ориентируваща и разузнавателна цел.

Равносметката от тези и други проведени разговори през периода позволява да се направят два важни извода. Първият е, че САЩ отказват да повярват в искреността на българското намерение за „отваряне“ към по-широко сътрудничество със Запада. Вторият извод се отнася до дългосрочното негативно влияние на т. нар. „турски въпрос“. Заедно със свързаната тема за наличието на „забранени зони“ за достъп на американски дипломати на българска територия, до края на управлението на Т. Живков „възродителният процес“ постепенно се очертава като основен повод за възникването на сериозни политически противоречия между Вашингтон и София.

През 1988-1989 г. казусът с нарушаването на правата на българските турци придобива нови измерения след като в края на 1987 г. М. Горбачов, който пребивава във Вашингтон за подписването на Договора за съкращаване на ракетите със среден и по-малък радиус в Европа, излиза с изявлението, че СССР е готов да обсъжда открито хуманитарните проблеми, чието разрешаване е дефинирано като ключов аспект на „перестойката“. В София посрещат тази декларация като политически удар, тъй като става ясно, че БКП не може да очаква подкрепа от страна на Москва за справяне с ескалиращото напрежение сред турското население. Постепенно, към пролетта на 1989 г. България изпада в трайна международна изолация, за която в значителна степен допринася и новата негативна кампания срещу страната, подета от американските медии. В наситената с отрицателни настроения обстановка стават практически невъзможни всякакви дипломатически постъпки за постигане на ползотворни резултати от планираното през предходната година активизиране на двустранните българо-американски контакти. От дневния ред на отношенията София-Вашингтон задълго отпадат идеите за организиране на посещения в България на вицепрезидента и държавния секретар на САЩ, както и за размяна на визити на отделни отраслови министри.

Може да се каже, че от пролетта на 1989 г. развитието на диалога между България и САЩ навлиза в поредния период на бързо изостряща се конфронтация. Невъзможността да бъдат преодолени съществуващите идеологически стереотипи, в крайна сметка води до редица пропуснати ползи и възможности. Важно е обаче да се подчертае, че новото охладняване на дипломатическия тон не се дължи само и единствено на непремемерените действия на българско партийно и държавно ръководство. В значителна степен то е резултат от промените в стратегията на президентската администрация на Джордж Буш

(Старши), която съсредоточава вниманието си върху Централна Европа, поставяйки България по-скоро в „периферията” на своята цялостна външнополитическа концепция.

3. Установяване на отношения със западноевропейския „Общ пазар“.

Целта на настоящата част от изложението е да представи състоянието и развитието на отношенията на българската държава със западноевропейското геополитическо пространство, обединено от т.нар. „Общ пазар” през втората половина на 80-те години на ХХ век. В тази връзка е уточнен терминът „западно геополитическо пространство”, обединяващ по своето смислово съдържание съветската представа за т.нар. „западен блок”, разглеждан като система от държави-съюзници на САЩ и намиращ се в идеологическо противостоене спрямо източноевропейската сателитна орбита на СССР. Изрично е подчертано, че става дума именно за установяване на политико-икономически контакти с институциите на Европейската икономическа общност (ЕИО), но не и със структурите на Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО), обединяваща държавите от Западна Европа във военно-политическата сфера, сътрудничеството в която е немислимо през разглеждания период на късния български „реален” социализъм.

В текста е поставен акцент върху факта, че хронологията на събитията в процеса на преориентация към западноевропейското външнополитическо направление е по-различна в сравнение с тази към презокеанския геополитически център във Вашингтон или с ясно определените времеви рамки на раздалечаването между София и Москва. Това е така, защото, ако началото на „разрива” в българо-съветските отношения може да се определи към 1985 г., след идването на Михаил Горбачов на власт в СССР и да се разгледа като взаимосвързан процес с увеличаването на интереса на САЩ и ревизирането на „диференцирания подход” на Вашингтон към съветските сателити в Източна Европа, то активизирането на контактите със западноевропейското геополитическо пространство е по-скоро последица от започналата българска геополитическа преориентация от единия към другия глобален силов полюс. Ето защо и съсредоточаването на усилията за установяване на официални отношения с Общия пазар е представено в настоящата глава като втори аспект на по-мощния процес на „отваряне” на социалистическия режим в България към капиталистическия Запад. Неговото начало трябва да се търси по-скоро към есента на 1986 г., когато „разведряването” Изток-Запад става осезаемо, а развитето на „новото мислене” и концепцията за преустройство на СССР и съветската сфера изправят и българското държавно ръководство пред задачата да определи своята позиция при задавания от Москва императив за общ „завой” в западна посока.

През втората половина на 80-те години на века българското партийно и държавно ръководство насочва дипломатическите си усилия към засилено сътрудничество

с ЕИО, сблъсквайки се с невъзможността да открие „тактическа алтернатива” на всестранното „сближаване” със СССР в контекста на активизирането на контактите с трансатлантическия силов център в лицето на Вашингтон. Договарянето на конкретните параметри на контактите с Брюксел обаче, също се оказва нелека задача. От една страна стоят ограничителните рамки на СИВ; от друга страна следва да се отчете сложната еволюция на самия процес на западноевропейската интеграция през периода и все още липсващата ясна концепция за бъдещето на отношенията с държавите от съветската сфера. С тези предварителни уговорки изложението по тази подточка започва със синтезиран аналитичен преход от етапа на т.нар. „технически” или „секторни” споразумения между ЕИО и България към фазата на обмена на първите вербални ноти през пролетта на 1986 г. между МВНР и Комисията на ЕИО за установяване на „нормални” двустранни отношения. На фона на постепенната еволюция на принципната линия на СИВ към политическо признаване на интеграционната общност на западноевропейските държави е проследено развитието на сложните неофициални предварителни разговори между социалистическото правителство в София и Комисията за регламентиране на дотогавашните спорадични контакти в цялостна търговско-икономическа спогодба. Като ключов момент е посочено подписването на Съвместната декларация между СИВ и ЕИО на 25 юни 1988 г. След паралелното установяване на дипломатически диалог между България и Общия пазар в началото на август, е проследено трансформирането на характера на контактите от експертна и неофициална в официална двустранна форма. Специален акцент е поставен върху лобистката роля на Западногерманското и Гръцкото председателство на Съвета на министрите на ЕИО през 1988 г. в подкрепа на българското приобщаване. Разгледани са първите два кръга на официалните предварителни разговори за доуточняване на детайлите по предстоящото сключване на „глобално” търговско-икономическо споразумение. Очертана е и явната промяна в отношението на Брюксел от пролетта на 1989 г. в контекста на ескалирането на напрежението около „възродителния процес” и масовото изселване на българските турци, чиито пряк израз става отлагането „за неопределено време“ на насроченото за 26-27 юли 1989 г. провеждане на третия кръг от преговорите с Европейската комисия.

Анализът по засегнатите в тази точка проблеми завършва с извод, че през втората половина на 80-те години на XX век в сферата на сътрудничеството с институциите на западноевропейското интеграционно пространство е направено много, за кратко време е постигнат значим напредък, маркирани са основните въпроси на преговорите, които ще послужат като политически ориентир за всички следващи правителства на прехода. Но в крайна сметка, пречките от обективен характер се оказват непреодолими в условията на централизирания модел на държавния социализъм и принадлежността на България към структурите на източноевропейската социалистическа интеграция.

Трета глава

Външната политика на България в началото на прехода – в нова орбита (1990-1991 г.)

1. Конценцията за „отваряне към Запада” в променената вътрешнополитическа ситуация в България в началото на 90-те години на XX век. Вижданията на управляващата левица срещу възгледите на дясната опозиция.

В началото на 90-те години на XX век процесът на прозападна преориентация на българската държава навлиза в нов хронологичен етап, при коренно различни, в сравнение с предходните години, вътрешни и международни условия. Отдръпването на СССР поставя въпроса за намирането на алтернативни решения в областта на икономическото и научно-техническо и политическо сътрудничество, в новия контекст на ускореното радикално трансформиране на системата на държавния социализъм във функционираща пазарна икономика по западен образец, а и в съзвучие с тенденциите, задавани от по-напредналите в тази сфера централноевропейски съюзници от Източния блок. „Дневният ред” на контактите със Запада е допълнен и с още належащи сложни теми, възникнали като последица от постепенното разпадане на източноевропейския интеграционен модел. Става дума не само за необходимостта да осигури съдействието на влиятелните западни държави за изграждането на възродените институции на парламентарната демокрация в България, но и нуждата от намиране на надеждни външни гаранции за националната сигурност на страната, предвид очакваното скорошно разпадане на Организацията на Варшавския договор в условията на поява на нови конфликтни точки в традиционно проблемния откъм етнически взаимоотношения Балканския регион.

На този фон първото постсоциалистическо десетилетие започва с видимо колебание сред немалка част от населението и формирация се нов управленски елит

относно „пътя на България” след падането на Живковия режим. Вижданията на левите реформатори, поели властта на 10 ноември 1989 г., се оказват доста далеч от идеята за прозападна преориентация на всяка цена. Напротив, те държат да възстановят добрите политически и икономически връзки с Москва и, както сочат, редица източници, неслучайно са готови дори да „жертват” държавния социализъм в познатия му вид с крайната цел да спечелят отново загубеното съветско доверие. Не така разсъждават в средите на младата дясна опозиция. За Съюза на демократичните сили (СДС), създаден по-малко от месец след признаването на политическия плюрализъм, външнополитическа преориентация към Запада е аксиоматичен императив още от момента на учредяването му на 7 декември 1989 г. Този начин на мислене се основава на факта, че платформата на СДС е изградена на базата на „капиталистически” ценности, които предполагат отхвърляне на тоталитаризма и възприемане западните принципи на пазарна икономика, конкуренция, представителна демокрация. Нещо повече. Именно с демонстративната си прозападна ориентация новата бързо укрепваща политическа сила СДС заявява намерение допълнително да подчертае различието си от производната (просъветска) управляваща БКП. Това е естествена последица от обстоятелството, че в краткотрайното си предесетоноемврийско съществуване българското дисидентско движение разчита изцяло на западна духовна, но и материална подкрепа.

Ключов елемент в процеса на изясняване на отношението към Запада през ранната 1990 г., непосредствено след свалянето на Тодор Живков и неговия едноличен режим, е търсенето на международна легитимност. В такава светлина би следвало да се разсъждава

върху решението на ЦК на БКП и на Министерския съвет от 29 декември 1989 г. за промяна на курса по националния въпрос чрез отказа от т.нар. „възродителен процес”. Целта е подобряване на образа на страната пред западното обществено мнение. Но управляващите леви се сблъскват с резервирано отношение на Вашингтон и неговите съюзници в Западна Европа. Българските декларации са приети скептично, тонът остава критичен, което пък контрастира отчетливо с неприкритата западна подкрепа за десницата. Тя е демонстрирана по време на посещението в САЩ на делегацията на СДС, водена от тогавашния лидер десния съюз и бъдещ президент на страната д-р Желю Желев, през май 1990 г. и по-късно, при визитите на американския вицепрезидент Дан Куейл и генералния секретар на НАТО Манфред Вьорнер, съответно на 6-7 юни 1991 г. и на 12-13 юни 1991 г. Така външният фактор в лицето на САЩ, без колебание заема явна страна в политическата борба в България в полза на десните.

Основният проблем пред първите правителства на прехода, управлявали страната през 1990-1991 г., е изработването на актуална външнополитическа програма. Тръгвайки от различна идеологическа база, със свои проекти излизат първото и второто правителство на Андрей Луканов (февруари-август 1990 г.; септември 1990 г. - януари

1991 г.), а по-късно, след поредните парламентарни избори през октомври 1991 г., и десният кабинет на Филип Димитров (ноември 1991 – декември 1992 г). Общият извод от сравнителния анализ на тези проекти показва, че принципно противоположните виждания на управляващата левица и на опозицията демонстрират идеологическата трансформация между двете крайности – от „равноотдалеченост” в отношенията с Изтока и Запада, към категоричното и необратимо разграничаване от Москва. Съпоставянето на възгледите на левите и десните позволява да бъдат открити няколко принципни външнополитически приоритета на държавата в периода 1990 – 1991 г. С първостепенна значимост сред тях е темата за асоциирането на България към ЕИО. Тази тема е единствената, по която се оказва възможно постигането на известна управленска приемственост с предходния исторически период. За разлика от въпроса за „европейския избор”, останалите клубови проблеми на новата българска външна политика в началото на 90-те години на века – изясняването на мястото на страната в променените геополитически условия в световен мащаб, определянето на отношението към СССР, САЩ и НАТО, необходимостта от намиране на подходящ баланс между проамериканското и проевропейското направление в процеса на „отварянето” към Запада – са непознати до момента и, тъй като изискват бързи адекватни решения, предизвикват осезаем смут и на двата полюса на многопартийния български политически спектър. Динамичната еволюция на промените във вътрешен и международен план повдига и още един съществен въпрос – за това, доколко е постижим статутът на геополитическа независимост, за който се опитват да пледират първите български постсоциалистически правителства. Едностранното денонсиране на Договора за дружба, сътрудничество и взаимопомощ със СССР от 1967 г., както и последвалото разпускане на СИВ и ОВД донякъде дават на България самочувствието на страна, способна да определя относително самостоятелно своя нов външнополитически курс и, съответно, посоката на държавното си развитие в глобализиращия се свят след края на Студената война. Дали обаче, това усещане наистина е реално обосновано? Развитието на събитията през следващите години ще покаже, че под натиска на десните и успоредно с освобождаването на геополитически позиции в Източна Европа от СССР и заемането им от САЩ, в постсоциалистическата българска международна политика постепенно се заражда един нов модел на търсене на външен покровител, доста сходен с онзи от предходните десетилетия, но с тази разлика, че погледът на правителствата вече е обърнат на Запад, а не на Изток. Всъщност, през 90-те години на XX век именно в това се изразява и самата същност на концепцията за българската външнополитическа преориентация.

2. Новите отношения между София и Москва в първите години на прехода.

Главната външнополитическа цел пред новите леви управляващи непосредствено след свалянето на Живковия режим през есента на 1989 г. е

възстановяването на доверието на Москва. Стремешът да бъде съхранен добрият тон в двустранния диалог е водещ мотив при участието на новия държавен глава Петър Младенов и министърът на външните работи Бойко Димитров в срещите на Организацията на Варшавския договор на 4 декември 1989 г. в Москва и на 17 март 1990 г. в Прага, както и при разговорите между министър-председателя Георги Атанасов и неговия съветски колега Рижков през януари 1990 г. Задачата е приоритетна и за правителството на Андрей Луканов, поела властта на 8 февруари 1990 г. Тя заляга на два пъти като идейна основа във външнополитическата програма на първия и втория Луканов кабинет до края на същата година. От своя страна Москва, следвайки възприетата в последните години на предходното десетилетие противоречива линия на дистанцирано партньорство с България на принципа на пазарните механизми, от началото на 90-те години се ориентира към задкулисно парирание и дискредитиране на опитите на българската държава за осъществяване на по-решителен прозападен завой в ценностната система, стопанското управление и външната политика. В краткия период от смяната на властта на 10 ноември 1989 г. до разпускането на СССР в края на 1991 г. това е демонстрирано многократно под различна форма. Основната роля за провеждането на тази линия е поверена на посланик В. Шарапов. И той я изпълнява стриктно и безкомпромисно – веднъж при свалянето на Тодор Живков от ръководните постове в партията и държавата и втори път, когато застава зад кулисите на силна обществена кампания срещу надделяващото под западен натиск становище на правителството за фактическо прекратяване на съюзните отношения между София и Москва.

През периода от пролетта на 1990 г. до първата половина на следващата 1991 г. основен предмет на проведените българо-съветски срещи и разговори, освен осигуряването на доставки на стабилни количества енергоносители и суровини за българската промишленост, е и удължаването на срока на действие на клиринговия принцип на взаимната търговия. Това е време на активен дипломатически обмен. До края на 1990 г. министър-председателят Луканов посещава на два пъти Москва, две визити в съветската столица осъществява и председателят на Висшия съвет на БСП Александър Лилев, а през пролетта на 1991 г. новият премиер Димитър Попов също пребивава в Москва, за да предоговори някои условия в икономическата сфера. До фактическо актуализиране на съществуващите споразумения обаче, не се стига, тъй като на преден план в дневния ред на отношенията вече излиза големият въпрос за формата на тяхното цялостно урегулиране, предвид изтичането на срока на Договора за дружба, сътрудничество и взаимопомощ от 1967 г. Дискусията относно бъдещето на българо-съветските контакти започва формално след приемането на решението за разпускане на военните структури на ОВД от 1 април 1991 г. Тя обаче, се усложнява от факта, че попада в контекста на започналите политически сътресения в СССР и нарастващите настроения за отцепването на отделните републики. Допълнителни нюанси и колебания в тази

дискусия предизвиква и засилващият се западен натиск, упражняван чрез антисъветското говорене и действия на дясната опозиция и демонстриран пряко със споменатите вече две американски високопоставени визити в София през лятото на 1991 г.

Едностранният български отказ от подновяването на Договора от 1967 г., регламентиран със законодателен акт на парламента, маркира не само трайния разрыв в отношенията София-Москва от лятото на 1991 г., но създава и юридически прецедент в общия процес на урегулирането на контактите на Кремъл с източноевропейските правителства непосредствено след „нежните революции“. Но събитието, което окончателно дискредитира образа на СССР като възможен партньор в новата българска външна политика, безспорно, е Августовският пуч. Всъщност, не толкова липсата на обективна информация относно събитията от 19-21 август 1991 г., колкото обстоятелството, че по това време политическата власт в страната все по-категорично започва да преминава под контрола на десните опозиционни сили, се оказва от решаващо значение. Защото десницата се обявява за категорично разграничаване от СССР. Може да се каже, че през втората половина на 1991 г. отношенията достигат своето най-ниска точка в почти половинвековната си най-нова история от момента на попадането на България в съветската сфера след края на Втората световна война.

Все пак, посоченото явно не притеснява тогавашния управленски елит. Истината е, че към края на 1991 г. България вече има съвсем различни и ясно изразени външнополитически приоритети, насочени към широкоаспектното активно сътрудничество в западноевропейско и трансатлантическо направление.

3. България и Запада 1990-1991 г.

3.1. България и САЩ.

Отношенията България – САЩ в периода 1990 – 1991 г. очертават общите геополитически рамки на „отварянето към Запада“ на старта на българския постсоциалистически преход. Както беше изяснено в предходната глава, за България преориентацията към приоритетно активизиране на двустранните външнополитически контакти със САЩ още от втората половина на 80-те години на века представлява логична пространствена алтернатива на усложнените отношения със СССР. След смяната на режима на 10 ноември 1989 г. и особено след срещата Горбачов-Буш в Малта в началото на декември същата година, новите управляващи в България продължават да търсят именно в лицето на Вашингтон образа на алтернативния външен покровител, който в недалечно бъдеще би могъл да подсигури защитния тил, отслабнал с дистанцирането на Москва. По това време представителите на българския политически елит като цяло, както левите

правителства, така и дясната опозиция, са склонни да разчитат на САЩ най-вече като на потенциален източник на инвестиции и финансово подпомагане за изпадналото в криза българското централизирано държавно стопанство. От своя страна САЩ, в променения глобален политически контекст в началото на 90-те години на XX век, също оценяват значението и ролята на България на световната шахматна дъска по нов начин. Основните геополитически цели на САЩ, които маркират същината на външната политика на Вашингтон спрямо София в началото на 90-те години на XX век са две – да се откъсне България окончателно от сферата на влияние на губещия световното пространствено съревнование СССР и успоредно с това да се избегне разпространяването на етническият конфликт, избухнал в Югославия, в целия Балкански регион. В този смисъл отказът на България от политиката на „възродителен процес“ и свалянето на напрежението в двустранните българо-турски отношения съвпада с конкретния интерес на Вашингтон, а отхвърлянето на комунистическите постановки от преименуваната БСП, както и желанието на нейното ръководство да предостави на дисидентската опозиция определени позиции в държавното управление, дават на американската дипломация рядката възможност за непосредствена намеса в развиващите се в България процеси на трансформация на общественно-политическата система.

Анализирайки ситуацията от началото на 90-те години на XX век, може да се направи изводът, че поведението на Вашингтон спрямо новата лява власт в София през 1990-1991 г. много бързо еволюира от внимателно изчакване към пряк и съвсем неприкрит натиск за трайно налагане на идеите за демокрация и пазарни реформи не обобщено по „западен“, а конкретно по „американски“ стандарт. Този натиск е демонстриран в подтекста на видимо активизиран се американски интерес в самия край на 1989 г., намерил израз в посещенията на заместник-помощник държавния секретар Къртис Кемън (4-6 декември) и на „приятеля на България“ конгресмена Томас Лантос (21-24 декември). Но най-ярка негова проява става визитата на държавния секретар Джеймс Бейкър на 10-11 февруари 1990 г. През цялата 1990 г. отношението на Вашингтон към България се определя в рамките на непризнаването на резултатите от първите плуралистични избори. В контекста на пропагандната кампания срещу спечелилата гражданския вот левица, подета чрез Държавния департамент и новия посланик Кенет Хил, изгрява и политическата звезда на д-р Желю Желев като лидер на подкрепяната от Запада опозиция, а много скоро и в качеството му на български президент. През следващите години д-р Желев е чест гост във Вашингтон и в Посолството на САЩ в София и именно в негово лице най-представителната държавна институция – Президентството – се превръща в непосредствен проводник на американското влияние в страната още в самото начало на прехода.

В периода 1990 – 1991 г. САЩ нямат конкретен интерес от поддържане на двустранното сътрудничество, считано извън сферата на тяхната глобална геополитическа

стратегия. Между София и Вашингтон по това време продължават да тлеят няколко нерешени въпроса от времето на изострената междублокова конфронтация. В тази категория попадат: проблемът с наличието на ядрени ракети СС-23 съветско производство на българска територия, желанието на страната да получи статут на „най-облагодетелствана нация”, очакваното одобрение на кандидатурата на София за членството в ГАТТ, осигуряването на преки американски инвестиции в отделни сектори на преориентиращата се към пазарните принципи българска икономика, а също и приемането на България като пълноправен участник в двете най-големи световни финансови институции - Световната банка и МВФ. Като цяло обаче, контактите са по-скоро формални и ръководен принцип в проведените срещи и разговори е отправянето на неопределени добри пожелания. Като по-интересни моменти от развитието на отношенията през периода могат да се посочат: предоставянето на дългоочаквания статут на „най-облагодетелствана нация”, демонстрацията на военна мощ с посещението на крайцера „Белкнап” на пристанището във Варна, предоставянето на официални честоти за излъчване на предаванията на Радио „Гласът на Америка” и Радио „Свободна Европа”. Но САЩ продължават да отбягват с резерви по-сериозните инвеститорски ангажименти в България, с изключение на два мащабни проекта в сферата на образованието – възстановяването на дейността на закрития през 1942 г. Американски колеж в столичния кв. „Симеоново” и откриването на Американския университет в Благоевград.

През лятото на 1991 г. нарастващото влияние на САЩ в българския политически живот се проявява за първи път ясно и недвусмислено под формата на пряка намеса за деносирането на българо-съветския Договор за дружба, сътрудничество и взаимопомощ. Осъществяването в тази връзка визити на вицепрезидента Дан Куейл и генералния секретар на НАТО Манфред Вьорнер, освен, че легитимират решаващата роля на десницата в предизборната борба за властта, преследват и ясна пропагандно-психологическа цел – да предупредят българите, че избраният път на преориентиране към Запада трябва да стане необратим. Полученият по този начин политически сигнал е интерпретиран твърде буквално и при следващото, вече изцяло дясно правителство, идва и самата заявка за отхвърляне на просъветския „сателитен синдром”. От този момент българската външна политика навлиза трайно в руслото на дългосрочната трансатлантическа обвързаност. От съвременна гледна точка може да се признае, че с това десетилетната стратегия на Вашингтон за откъсването на България от орбитата на влияние на СССР в Европа регистрира своя категоричен и траен успех.

3.2. България и западноевропейското интеграционно пространство.

За целите на научното изследване на модела на българската външнополитическа преориентация в периода 1990 – 1991 г. се налага предварителното

уточнение, че той има малко по-различни измерения в сравнение с предходния исторически период. „Завоят” отново е към отвъдокеанския геополитически полюс САЩ и западноевропейското интеграционно пространство, но последното вече следва да се разглежда паралелно в два аспекта. Рамките на първия са обективно зададени от нюансите в еволюцията на диалога с наднационалните институции на западноевропейската политико-икономическа интеграция. Поради непосредствено свързания контекст, в тази група попадат, освен контактите по линията България-ЕИО, също и разговорите с Международния валутен фонд (МВФ) и Световната банка (СБ). Вторият аспект включва отношенията във военно-политическата сфера. Като основен български геополитически контрагент през разглеждания период се появява Организацията на Северноатлантическия договор. Може да се каже, че темата България-НАТО, обхващаща нов кръг от проблеми, които времето на държавния социализъм и междублокова конфронтация не познава, много бързо заема централно място в скалата с международни приоритети на българската държава още в самото начало на 90-те години на ХХ век.

1. България и институциите на западноевропейското политико-икономическо пространство.

През 1990-1991 г. между новите българския правителства и западноевропейското пространство постепенно започват да се формират нов тип връзки на многоаспектно сътрудничество, немислими в условията на предходния период на държавния социализъм. В представите на българското общество и политически елит от началото на 90-те години на ХХ век понятието „Европа” означава две неща – успешно изграждаща се общност от работещи наднационални институции и обединение на държави, правителства и народи със сходни ценности и интереси. За постсоциалистическа България присъединяването към това международно общество означава стабилност, олицетворяваща като че в най-пълна степен онази „тактическа алтернатива” на създалия се през втората половина на 80-те години институционален и цялостен структурен хаос в Източния блок, която Живковият режим търси безуспешно в продължение на почти цяло десетилетие и, тъй като не я намира, в крайна сметка е свален от власт. От друга страна, след падането на „желязната завеса” през 1989 г., активизирането на отношенията с бившата съветска сфера в Източна Европа става особено наложително и за самите западноевропейци. Защото техните правителства виждат потенциални геополитически опасности след изчезването на двуполусния модел на международната система. Те се опасяват от трансформацията на този модел в еднополюсен, от една страна, в резултат на създалия се нови възможности за засилване на пространствените позиции на влияние на САЩ, а от друга страна – от възникването на нови зони на трайна нестабилност с широко мащабни последици за

развитието на целия континент – възможност, която изглежда съвсем реална в условията на ескалиране на напрежението в Югославия от лятото на 1991 г.

Още първото правителство на Андрей Луканов заявява намерението си да установи „по-тесни” връзки със Западна Европа. Аргументиран със стремежа за постигане на международна легитимност, проблемът е поставен в контекста на идеята за „равноотдалеченост” от световните силови полюси. Тезата е доразвита в управленската програма и на втория Луканов кабинет, внесена за разглеждане във Великото народно събрание на 10 октомври 1990 г. В нея се казва, че с оглед създаването на предпоставки за превръщането на България в модерна демократична държава, е необходимо разширяване на сътрудничеството между българското правителство с „напредналите индустриални страни”, активизиране на усилията за приобщаване към съществуващите институции и структури на обединяваща се Европа, както и заявяване на ясен стремеж към членство в международните финансови и търговски организации. В резултат на предприетите в съответствие дипломатически стъпки, действително са постигнати определени договорености за разсрочване на плащанията по натрупания външен дълг, а замразените преговори с Комисията на ЕИО са извадени от мъртвата им точка, за да приключат успешно през май 1990 г. с подписването на споразумение за търговско-икономическо сътрудничество. До края на годината България получава статут на наблюдател в Европейския парламент, включена е в програма ФАР и става едновременно член на Световната банка и Международния валутен фонд, което допринася за допълнителното разширяване на политическия обхват на контактите с институциите на западноевропейската интеграция. В началото на ноември 1990 г. е повдигнат въпросът за българското асоцииране към ЕИО, предвид взетото от Комисията решение за приобщаване на държавите-отличнички в реформите – Полша, Унгария и Чехословакия. Реакцията на Комисията е все така внимателна, но факт е, че на България е предложена предварителната рамкова спогодба, включваща шест раздела: политически диалог, свобода на търговията и движението, икономическо, финансово и културно сътрудничество, изграждане на необходимите институции. Тук е необходимо да се подчертае, че на този етап от Брюксел все пак предпочитат да разглеждат асоциирането на България като неопределена във времето възможност и политика с много общи рамки. Изрично се уточнява, че Спогодбата няма за цел евентуално членство в ЕИО, макар и тази опция да не е изключена по принцип.

През ранната 1991 г. общото активизиране на сътрудничеството между България и наднационалните институции на Западна Европа изпълва икономическото съдържание на процеса на преориентация към западното геополитическо пространство. Продължават разговорите с представителите на Международния валутен фонд, които вече дават конкретно измерим резултат с отпускането на заем от 503 млн. щатски долара и въвеждането на режим на частична конвертируемост за българския лев. Успоредно с това

коалиционното правителство на Димитър Попов подава формална молба за пълноправно членство в Съвета на Европа, разменени са визити на високо равнище между София, Страсбург и Брюксел. Като цяло през първата половина на 1991 г. е постигнат значителен напредък в областта на сътрудничеството по западноевропейското направление. В името на стратегическата цели за постигане на международно признание, правителството в София обявява официалното закриване на Европейското поделение на Държавна сигурност и подава искане за място в две особено влиятелни в глобален мащаб структури на ООН - Комисията по международно право и Комитетът за защита на правата на човека.

След изборната победа на десните сили в лицето на СДС, към октомври 1991 г. отношенията на България със западноевропейското пространство постепенно навлизат в рутината на едно значително по-ясно очертано русло, предвид значително по-агресивния подход към процеса на осъществяване на прозападната преориентация на новото правителство на Филип Димитров. В още неотшумялата следизборна еуфория в българската столица пристига и генералният секретар на Западноевропейския съюз (ЗЕС) Уилям Ван Екелен, а само няколко дена по-късно новият министър на външните работи Стоян Ганев подписва в Женева споразумение за сътрудничество с Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ). В този контекст идва и решението на Съвета на ЕО да започне проучвателни разговори за асоциирането България.

Хронологично проследяване на развитието на контактите между правителствата в София и институциите на западноевропейското политико-икономическо пространство през периода 1990-1991 г. позволява да се направи изводът за подчертан взаимен интерес, макар и при запазваща се доза резервираност от страна на българските контрагенти. Тази тенденция, отново, както и през предходния исторически период, се обуславя от колебанията в поэтапната трансформация на глобалните отношения Изток-Запад и, респективно, от променящата се политика на западната суперсила САЩ към съветската сфера в Източна Европа. Що се отнася до линията на новите управляващи в България, в нея може да се открие приемственост спрямо последните години на Живковия режим, подсказваща наличие на забележителен консенсус между левицата и десницата по въпроса за структурирането на външнополитическите приоритети на старта на настъпващата постсоциалистическа епоха. Може да се каже, че благодарение на натрупаната от края на 80-те години положителна инерция в контактите между София и Комисията на ЕИО, в периода 1990-1991 г. е направена решителна крачка към задълбочаването на процеса на приобщаване на България към интеграционното обединение на западноевропейските държави с вече официалната опция за постигане на статут на пълноправно членство в обозримо бъдеще. Вярно е, че на този етап тя се основава все още на много общи декларации, но очертава рамките на един дългосрочен процес на положително развитие, чиито конкретни прояви се наблюдават през следващите години.

2. България и Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО).

В последната част от третата глава на дисертацията е представен опитът на първите правителства на прехода да открият нови достатъчно надеждни международни гаранции за българската национална сигурност в условията на започналото фактическо разпадане на военно-политическите структури на Източния блок. Това е времето, когато непосредствените заплахи за българската национална сигурност идват най-общо от две посоки – югоизточна, свързана с геополитически натиск, упражняван от Турция, и западна, чиито измерения в регионален балкански контекст се очертават от териториалния обхват на разрастващата се от лятото на 1991 г. югославска военна криза. Именно това е конкретният геополитически фон за активното включване на България в „общоевропейския процес“ под егидата на СССЕ от една страна, както за поставянето на дневен ред на проблема за приобщаването към НАТО, от друга. Тук е важно да се направи уточнението, че през 1990–1991 г. външнополитическото внимание на българските управляващи постепенно се пренасочва от политико-икономическите към военно-политическите елементи в процеса на прозападна преориентация. В тази връзка е разгледан преходът от многостранно сътрудничество на оперативно-тактическо равнище в политическите рамки на преговорите между Северноатлантическия съюз и Организацията на Варшавския договор по въпросите на разоръжаването към установяването на контакти на двустранно дипломатическо ниво, осъществен почти непосредствено след смяната на режима през 1989 г.

Първоначално лансирана от влиятелните висши военни кръгове, идеята за изграждането на ефективен пряк диалог със структурите на НАТО прозвучава за първи път от официалната трибуна на Великото народно събрание в призива на младия десен депутат д-р Соломон Паси. Всъщност, неговата реч от август 1990 г. следва да се постави в контекста на започналия дебат в Северноатлантическия съвет относно възможностите за бъдещо приобщаване към пакта на държавите от съветската сфера. Началото на активните дипломатически контакти между България и НАТО е поставено с визитата на министъра на външните работи Любен Гоцев в Брюксел през ноември 1990 г., както и с паралелното посещение в главната квартира на алианса на парламентарна делегация, ръководена от д-р Паси. Като логическо продължение идва внасянето за обсъждане във ВНС на специална декларация за инципиране на официални консултации с НАТО с цел бъдещото присъединяване на България. Така, през късната есен на 1990 г. са поставени основите на постсоциалистическото преориентиране на българската външна политика към интеграция в общността на трансатлантическите държави. Със задачата за нейното пропагандиране сред обществото от пролетта на 1991 г. се заема новоучреденият Атлантически клуб. Междувременно, на фона на очертаващото се окончателно скорошно военно-политическо изтегляне на СССР от Източна Европа с разпускането на ОВД, темата за сътрудничеството

с НАТО получава все повече привърженици във висшите държавни среди, което се потвърждава от появата министъра на външните работи Виктор Вълков на конференцията на тема „Бъдещето на европейската сигурност“, както и с организирането на посещение на министър-председателя Димитър Попов в Генералната квартира на Северноатлантическия съюз в Брюксел на 30 април 1991 г. Показателен е и фактът, че силната опозиция срещу включването на обвързващи военни клаузи при подновяването на споменатия вече многократно българо-съветски съюзен договор от 1967 г. търси своите основания именно в аргумента, че това би възпрепятствало приобщаването към „европейските структури за сигурност“.

Каузата за сътрудничеството между България и НАТО става първостепенен държавен приоритет с идването на власт на първото изцяло дясно правителство през 90-те години на века под ръководството на Филип Димитров през късната есен на 1991 г. Стига се дори дотам, че новите радикално настоещи управляващи изпадат във вътрешно колебание между „проевропейските“ и „пронатовските“ приоритети във външнополитическата сфера. През следващите години развитието на двустранните отношения се определя от внимателния подход на алианса и въздържането от конкретни обещания за непосредствени гаранции за българската национална сигурност. Многократните уверения от страна на България в лоялност към „неразривната трансатлантическа връзка“ не променят тази закономерност.

*

* *

Анализът на информацията в наличните архивни документи, в научните изследвания и спомените на съвременниците позволява да се направи изводът, че преходът от държавен социализъм към възстановяване на капиталистическия вариант на стопанско управление и плурализъм във вътрешната и външна политика по същество започва, не както е популярно да се тиражира днес, след свалянето на Тодор Живков на 10 ноември 1989 г., а поне две-три години по-рано, когато именно Живков подготвя „почвата“ и налага на партията да приеме т.нар. Юлска концепция. В потвърждение на тази теза в настоящото изложение бяха приведени редица документални доказателства, въз основа на които началото на етапа на обществено преустройство и политико-икономическа трансформация, наречен условно „старт на прехода“, беше потърсено в едни по-широки хронологични рамки, още към средата на 80-те години на XX век, а неговият край, като хронологически завършек на една кратка, но наситена с важни събития епоха, беше поставен в контекста на структурното разпадане на СССР, в качеството му на световен геополитически полюс.

При този изследователски подход, за целите на изложението, фокусирано изключително върху проблемите в българската външна политика в дефинирания по посочения начин исторически период 1985-1991 г., беше въведено още едно понятие – за пространствената преориентация на страната от Изтока към Запада, съгласно общата теория на геополитиката. В такъв смисъл „преориентацията” беше използвана като синоним на термина „преход” във външнополитически контекст. Все в рамките на тази логическа последователност беше направен опит за изясняване на процеса на еволюция на концепцията за промяна на българските тактически и стратегически приоритети в международните контакти на страната в посока на едно постепенно, но необратимо „отваряне към Запада”.

Периодът 1985 – 1991 г. може да се определи като „стартов” етап на геополитическата преориентация на България, който подготвя окончателното преминаване на страната в западното геополитическо пространство, завършваща с приемането ни в НАТО (2004 г.) и ЕС (2007 г.). Най-общо хронологията на този процес в посочените няколко години (както във външнополитически, така и във външноикономически аспект), може да се раздели на няколко фази. Първата от тях обхваща 1985-1987 г. и може да се определи като период на първоначално ориентиране, за да се стигне до втората половина на 1987 г., когато българското партийно и държавно ръководство в лицето на Т. Живков заявява, че възприема „ново мислене”, което обаче е различно от съветското, и започва икономическа либерализация. Малко по-късно, през 1989 г., на преден план остро е поставен въпросът дали България ще продължава да върви по новия си „перестроен” път заедно или отделно от СССР, след вътрешнопартийния преврат, чиято „жертва” става държавният глава Т. Живков. Страната влиза трайно в руслото на прозападната промяна на външнополитическите приоритети от лятото на 1991 г., когато разпадането на Източния блок автоматично я поставя в геополитическите граници на пространство „Междина Европа”, където макар и не за дълго България има възможността да опита да се извлече възможните ползи от относителната си международна самостоятелност. Днес е възприета официалната теза, че третият етап на преориентацията на Запад приключва във военно-стратегическата сфера с присъединяването на България към НАТО през 2004 г. В икономическата и външнополитическата област този етап се смята за завършил от момента, в който в началото на 2007 г. страната започва да се ползва от статута на пълноправен член на Европейския съюз.

Осъщественият през периода 1985-1991 г. процес на външнополитическа преориентация е уникален за България, на фона на постсоциалистическото обръщане към Запада в останалите страни от съветската сфера в Централна и Източна Европа, поради различните исторически дадености, нееднакъв икономически старт, особеното отношение на всяка от двете световни суперсили към българската държава в рамките, респективно, на западния „диференциран” подход и социалистическия

интернационализъм, поради самото разминаване във времето, когато започва да се проявява този процес, с повечето от останалите източноевропейски съюзници. От гледната точка на днешния ден може да се заключи, че поредното геополитическо преориентиране на България в края на XX век започва, когато подобряването на климата в глобалните контакти Вашингтон-Москва, респективно, Изток-Запад, позволява това; когато, под лозунга за „престройка”, СССР поема курс на оттегляне от източноевропейската геополитическа орбита, в името на „новото мислене”, „разведряването” и политическата и икономическа либерализация; когато САЩ и институциите на трансатлантическото интеграционно пространство излизат с решение за активизиране на отношенията с държавите от Източния блок, в частност – с България. Обобщените по този начин три основни съставни елемента на комплексния външен фактор, под чието въздействие се осъществява българската външна политика в периода от средата на 80-те и началото на 90-те години на XX век, конституират съчетанието от международни предпоставки за постепенното издигане на дипломатическия диалог със западния силов полюс и неговото гравитационно пространство на първостепенно приоритетно равнище, което е прецедент в най-новата българска история след края на Втората световна война.

Българският преход започва в изцяло променена геополитическа ситуация в Източна Европа. Повратният момент е свързан с отказа на Съветския съюз да контролира външнополитическите действия и вътрешнополитическото развитие на тези страни, които след 1945 г. попадат в неговата фера на влияние със съгласието и одобрението на Великобритания и САЩ. Кулминацията на тази промяна става Малта, защото, без да се превръща формално в нова Ялта, срещата Горбачов-Буш, проведена в самия край на 1989 г., дава зелена светлина за реформирането на Източна Европа по западен образец. Тя дава увереност първо на САЩ, а после на целия „капиталистически” свят, че няма да има връщане назад. Така „разведряването” между двете глобални суперсили маркира ревизията на установеното след края на Втората световна война Ялтенско-Потсдамско статукво, чийто финален акорд става официалното обявяване на края на Студената война. То няма как да не даде своето непосредствено отражение върху промяната на геополитическите позиции и осъществяването на международните контакти на България.

Процесът на разпадане на Ялтенско-Потсдамската система на международните отношения облагодетелства пряко държавите, разположени в географския център на континента. Става дума за ГДР, Полша, Унгария и Чехословакия, които така и никога не приемат напълно перспективата за развитие в строгите рамки на съветския социализъм. Ето защо е напълно разбираема общата еуфория (въпреки някои нюанси), с която в Централна Европа посрещат реформите на Горбачов, както и резервираността и консерватизмът на българското и румънското партийно и държавно ръководство. Докато за Централна Европа разпадането на Ялтенско-Потсдамското статукво означава възможност за отхвърляне на ограниченията на социалистическия интеграционен модел, за България и

в още по-висока степен за Румъния, отслабването на съветския контрол над блока означава, освен загуба на икономически и политически позиции. Смяната на сферите на влияние на геополитическите полюси в Европа през втората половина на 80-те години стимулира развитието на центробежните тенденции сред държавите от съветската сфера. Мащабната пространствена трансформация намира израз във фактическото разделяне на бившата съветска сателитна орбита на две части – по-напредналата в реформите Централна Европа и по-изоставащата Югоизточна Европа, в чиито граници попада и България и чието приобщаване към Запада протича значително по-затруднено.

Основна обща характеристика на трансформационните процеси за всички държави от разпадащия се в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век Източен блок е фактът, че първоначално те започват да се проявяват отчетливо в сферата на външноикономическите отношения, изразявайки се в постепенната промяна на външноикономическите приоритети. Това е отговор на линията на промяна на приоритетите във външната търговия и икономиката на съветското ръководство и отначало се развива успоредно с нея в рамките на възприетата от КПСС постановка за „новото мислене“. То, тъй като преобразуването на държавната приоритетна схема в сферата на външнотърговските отношения между страните-членки на Източния блок е наложена „отгоре“ – с висше партийно решение от центъра в Москва – много скоро преориентацията започва да обхваща и междудържавните връзки на по-високо политическо ниво. Във външната политика процесът се изразява в лансирането на тезата за необходимост от изграждането на нов механизъм на вземането на външнополитически решения и ориентацията към по-активно сътрудничество с държави от капиталистическия Запад.

Конкретно в българския случай също първоначално нещата започват като „отваряне“ към Запада чрез стремеж за изграждане на по-активни външнотърговски връзки със западния геополитически полюс в лицето на САЩ и с неговото гравитационно пространство в Западна Европа, включително като отделни държави и като интеграционни структури. Но, колкото повече се задълбочават личностните противоречия между Михаил Горбачов и Тодор Живков, толкова по-осезаемо процесът на стопанско „отваряне към Запада“ придобива все по-ясно изразени политически характеристики, като акцентът някак неусетно се измества към теми и въпроси, които от един момент нататък започват да надхвърлят рамките на директивите, спуснати от Москва. Така обявената през лятото на 1987 г. в Юлската концепция „тактическа алтернатива“ на тясната съветска зависимост, чието развитие е стимулирано от стремежа на Живков да съхрани едноличната си власт в държавата, бързо прераста в настоятелно търсене на принципен и цялостен контрапункт на геополитическата принадлежност към източноевропейската сфера на влияние на СССР.

В настоящата дисертация като своеобразен първоначален аспект на постсоциалистическото външнополитическо преориентиране на България към Запада, беше разгледано обтягането на отношенията с Москва, породено от опита на М. Горбачов

да спаси икономическата система на СССР чрез отхвърлянето на финансовата тежест на Източния блок. Във възприетата след 1985 г. концепция за „перестройка“ въз основа на този ключов мотив, върховният ръководител на КПСС има своето логично основание. А първата му лична среща с американския президент Р. Рейгън през есента на 1985 г. му дава и сериозен аргумент в решението, че новата, модерна, отворена към света съветска държава повече не би следвало да поддържа с безвъзмездни парични субсидии и промишлени суровини един строго централизиран и милитаризиран военно-политически блок от съюзници-сателити в източната част на европейския континент. Проблемът с България обаче, идва от това, че от всички страни, членуващи в блока, тя се оказва най-неподготвена да приложи на практика предлаганите от Москва нови, доближаващи се до парично-стоковия модел, механизми и форми на сътрудничество. Причината се корени във факта, че за разлика от останалите държави в Централна и Източна Европа, в България почти всички капиталистически елементи на стопанските отношения са по същество отхвърлени веднага след попадането на страната в съветската геополитическа орбита след края на Втората световна война. Затова и обратният преход към фактическо възстановяване на довоенното, „предсоциалистическо“ статукво в българския случай се оказва много по-труден.

Когато към посоченото се прибавя и стремежът на Горбачов да монополизира хода и темпа на промените, включително чрез отстраняването на неудобните източноевропейски партийно-политически лидери от старото поколение, директният сблъсък със Т. Живков става неизбежен. Конфликтът между двамата, чиито рамки се очертават през есента на 1987 г. има два аспекта – властови и икономически. Но основният проблем идва от нежеланието на Москва да допусне пълното излизане на България от съветската сфера на влияние. Защото в края на 80-те години СССР не цели категорично политическо отдръпване от региона. Напротив, Москва е склонна да допусне „откъсването“ на Централна Европа, но е решена да запази Балканите в своята сфера за сигурност, което се потвърждава и от позицията на Руската федерация по Югославския конфликт през следващото десетилетие. Образно казано, Москва иска да запази България. Но Живков вече окончателно престава да бъде удобният партиен и държавен ръководител.

В началото на 90-те години след свалянето на Т. Живков, патовото състояние на българо-съветските отношения не се променя. Въпреки че целта на вътрешнопартийния преврат в БКП от 10 ноември 1989 г. е била начело на партийното и държавно управление да застанат хора, доверени на Москва и готови да изпълняват начертаните от Кремъл правила на реформената програма на съветския модел на социализма, скоро се оказва, че СССР вече практически не е в състояние да поддържа техните политически позиции.

Възникналите през втората половина на 80-те години българо-съветските проблеми остават идеологически фундаментални. Това става ясно още в самото начало на следващото десетилетие, когато декларираният от Живков „трети път“ на развитие се

оказва практически неосъществим, ако постепенно не еволюира в открито капиталистически. Така върху новите управляващи в България пада отговорността да признаят открито пред обществото, че започнатите в края на управлението на предходния режим реформи всъщност представляват първоначална промяна на приоритетите на държавното развитие в полза на добре познатия „западен“ модел, като алтернатива на съветския социалистически. Така преориентацията към Запада, в смисъла, който влага в нея Тодор Живков, може се приеме като „преходен етап към прехода“ от социализъм към капитализъм. От съвременна гледна точка схемата, по която това е извършено, поражда изкушението за някои общи сравнения с периода на предишния подобен преход в годините на т.нар. „народна демокрация“ (1944-1947 г.), но с обратен знак.

Всъщност, за „отдръпване“ на България от СССР може да се говори чак след 1989 г. Преди това отношенията са във фаза на постепенно „взаимно разграничаване“ – до отстраняването на Живков от властта. Тук е важно да се подчертае, че за разлика от държави като Полша или Унгария, България едва ли би помислила да търси трайни решения извън съветския модел, ако не беше именно оттеглянето на Москва от провежданата с години линия на българо-съветско сближаване. За геополитическите мащаби на обтягането на българо-съветските отношения в края на 80-те години на века изключително показателно звучи едно открито признание на самия Тодор Живков, според когото особено пространствено положение на България в съветската сателитна орбита до края на 80-те години на века е било главната пречка за успеха на натиска от страна на САЩ. Но след обтягането на отношенията между България и СССР и най-вече в условията на започналия икономически упадък на СССР и на неговото влияние в Източна Европа в началото на 90-те години, обстоятелствата са започнали да се променят. Именно на този фон все по-отчетливо се проявява вторият аспект на въздействието на комплексния външен фактор върху българското външнополитическо поведение, наблюдаван в т.нар. „западно“ или трансатлантическо външнополитическо направление.

Във връзка с проблемите на прозападната геополитическа преориентация на България, засегнати във втората глава на дисертацията, може да се обобщи, че през 1985-1989 г. процесът на първоначална промяна на държавните приоритети се проявява в две форми – от една страна, като засилен стремеж към подобряване на отношенията със САЩ, в качеството им на свръхдържава и западен световен силов полюс и, от друга страна, като желание за активизиране на контактите с ЕИО, разглеждано като интеграционно пространство, алтернативно на структурите на Източния блок. В самото начало на първото постсоциалистическо десетилетие непосредствено след извършената смяна на властта на 10 ноември 1989 г., ситуацията не е много променена. Разлика има, но тя не бива да се търси толкова в същината на формите на проява на прозападната преориентация, колкото в техните нюанси. Така напр. по отношение на контактите София-Вашингтон може да се каже, че те стават по-интензивни, но и по-емоционални,

прерастващи на моменти в еуфоричен стремеж за ударно наваксване на пропуснати ползи, до степен на известно пренебрегване на реално значимия към конкретния исторически момент държавен интерес. По същия начин анализът на еволюцията на диалога със западноевропейското пространство води до заключението, че неговите измерения се диференцират допълнително, поради появата на повече потенциални икономически, а вече и политически контрагенти, което пък наложи разделянето на научното изследване на тези контакти в настоящото изложение в два обобщени аспекта, според засегнатия тип отношения.

Независимо от нюансите обаче, за целия период от 1985 г. до 1991 г. остава валидна една обща характеристика - в условията на все още силно непосредствено съветско пространствено влияние, включително до края на периода 1985-1991 г, дипломатическият диалог между България и западния геополитически полюс САЩ, респективно с неговата „гравитационна орбита” от държави и наднационални икономически и политически институции в Западна Европа, въпреки някои наблюдавани общи благоприятни тенденции, се развива по-скоро формално, отколкото по същество, с неопределена перспектива за постигане на трайни положителни резултати. Любопитството и заявките за активизиране на отношенията от страна както на София, така и на Вашингтон, респективно Брюксел, са взаимни в контекста на започналото реципрочно „отваряне” на Изтока към Запада и на Запада към Изтока, но принципните резерви, обусловени от натрупания идеологически негативизъм, така и никога (през разглеждания хронологически период) не биват преодолені напълно, дори след падането на едноличния Живков режим през есента на 1989 г. В тази връзка е подходящо да се цитира изготвената през 1988 г. аналитична оценка, открита сред документи в Дипломатическия архив на МВнР във връзка с посещението на Андрей Луканов в САЩ. Според нея не се очаква скорошна промяна в политиката на САЩ към България. В материала по-специално внимание заслужава прогнозата, че „диференцираният подход” на САЩ към българската държава в средносрочна перспектива ще продължи да се осъществява под влияние на няколко основни фактора, сред които от първостепенно значение остава динамиката на еволюцията в съветско-американските отношения и предпоставки, които тя създава, за евентуалното поощряване или възпрепятстване на глобалния геополитически диалог Изток-Запад. От друга страна, според дипломатите, линията към България би могла да варира единствено по отношение на тактиката на нейното провеждане, но не и по същество. В тази връзка се изтъква и друг важен фактор – България никога не е била приоритетна за САЩ от гледната точка на военно-политическите им интереси в Европа и на Балканите в сравнение със значението, което от Вашингтон отдават на Турция като свой пряк съюзник в НАТО или на стратегически разположените в географско отношение Югославия и Румъния.

След направените от Живковия режим в края на 80-те години първоначални дипломатически стъпки за установяване на незадължително обвързани с политиката на

Москва отношения с наднационалните институции на Западна Европа, динамичната 1989 г., маркирана от „нежните революции“ в Източния блок, поставя на дневен ред необходимостта от изясняване на разбирането на понятието за „европейска ориентация“ на България. Паралелно с разпадането на системата на държавния социализъм от съветски тип, „отварянето“ към по-активен диалог със структури като ЕИО, НАТО, Международния валутен фонд или Световната банка, идентифицирана дотогава с неопределената цел за включване в „общия европейски дом“, където СССР следва да има решаващо влияние, постепенно се трансформира във все по-ясен стремеж за цялостно функционално приобщаване към западната интеграционна и „цивилизационна“ общност. За разлика от концепцията за „обединена Европа“ под егидата на СССЕ, каквото е виждането на Михаил Горбачов в края на 80-те години, според бързо налагащото се след падането на „желязната завеса“ през 1989 г. разбиране, бъдещото интегриране на източната част от Стария континент с нейния антипод на Запад, съгласно западния модел на приобщаване, СССР вече няма място. В началото на първото постсоциалистическо десетилетие в контекста на триумфиращата идея за многоаспектно глобално „разведряване“ в отношенията между суперсилите, на преден план в международната политика излиза т.нар. „европейски подход“ на новите западни партньори на България, изразяващ се в инициране на политически промени чрез обещания за икономическо сътрудничество. Опитът за безпристрастен аналитичен поглед върху тази линия, иницирана от Вашингтон, показва, че тя на практика предствалва своеобразна модификация на стратегията за „линкидж“ от началния период на „разведряването“ през 70-те години на века. Проектирана в контекста на 90-те години на ХХ век, тя се съизмерва с обвързването на икономическите контакти с вече бившите социалистическите страни с прекия натиск за политически отстъпки. Именно тази стратегия, която в началото на декември 1989 г. съветският министър на външните работи Едуард Шевернадзе възмутено определя като намеса във вътрешните работи, каквато дори и Хитлер не си е позволявал, очертава новите хоризонти и перспективи за всички страни от разпадащата се съветска орбита в Източна Европа, в това число и за България.

В контекста на „разгръщането“ на концепцията за преориентация в началото на 90-те години някак неусетно възниква въпросът обратим ли е „европейският път“ на България. Оказва се, че по тази тема във висшите управленски и партийни среди и от ляво, и от дясно съществува забележителен консенсус. Проблемът е по-скоро в съотношението между акцентите политика-икономика. Ако в края на периода на държавния социализъм „отварянето“ към Запада се изчерпва в значителна степен с обслужването на икономическия интерес, от началото на 90-те години, след смяната на системата в България и в Източна Европа, ударението започва постепенно да се измества от сферата на стопанския обмен на плоскостта на военнополитическата стратегия. Така още през втората половина на 1990 г. в полезрението на концентрираното внимание на българската държава

някак изведнъж, редом с ЕИО се оказва и НАТО, възприемани като алтернативни варианти за интеграция на разпадащите се СИБ и ОВД.

В обобщение на представените в настоящото изложение разсъждения, тук е мястото да се потърси отговорът на въпроса каква е равносметката за реално постигнатите резултати в края на осъществения първоначален етап на прозападната външнополитическа преориентация на България в периода 1985-1991 г. В тази връзка следва да се напомни, че чрез въвеждането в употреба за целите на научния анализ на теоретичния модел на българското пространствено „отваряне” към Запада беше разглеждана, от една по-абстрактна гледна точка, зараждащата се от втората половина на 80-те години на XX век тенденция на промяна на обективното геополитическо положение на България, намерила израз в постепенната смяна на стратегическите държавни приоритети, фактическото напускане на съветската сфера на влияние в Източна Европа, както и в заявеното открито почти веднага след 1989 г. желание за институционално приобщаване към трансатлантическото пространство.

В заключение следва да се потърси отговор на въпроса защо все пак българският опит за „отваряне“ на Запад от края на 80-те и началото на 90-те години на XX век не постигна предварително очакваните резултати. Във варианта на прозападна преориентация, наблюдаван в България през разглеждания период, може да се говори за своеобразен външнополитически парадокс, който намира израз в паралелните демонстрации на резервирано недоволство, както от страна на Москва, така и от страна на потенциалните западни геополитически партньори. В един момент, точно в края на десетилетието, се оказва, че дългогодишно и прилежно култивирания от партийно-политическия режим в София международен образ на страната като „най-верен съветски сателит“, всъщност е започнал да играе особено негативна роля както в развитието на отношенията с обсебения от „перестройката“ Горбачов, така и при еволюцията на все още нестабилните контакти с двата центъра на концентрирано пространствено влияние в трансатлантическата сфера – Вашингтон и Брюксел. Така, неизчерпаемият стремеж на Т. Живков да лавира и да си подсигурява алтернативи във външната политика, в крайна сметка довежда до най-сериозното отслабване на геополитическите позиции на България след края на Втората световна война. Практиката на осъществения през разглеждания период многоаспектен дипломатически диалог показва, че процесът на „отварянето“ към Запада не само е ограничен от субективния властови фактор и прикритото съперничество между българския и съветския партийен и държавен ръководител, но и няма как да намери логично продължение преди настъпването на онази глобална геополитическа промяна, която в началото на 90-те години трансформира изцяло системата на международните отношения с изчезването на СССР.

На практика се оказва, че в своя стремеж да потърси „тактическа алтернатива“ на отбегнатите отношения с Горбачов и СССР, насочвайки държавата към постепенното

„отваряне към Запада“, Т. Живков се опитва да направи нещо, не много по-различно от стъпките, които предприема Йосип Броз Тито в Югославия или Мао Дзедун в Китай още в началните десетилетия на междублоковото противопоставяне. Но парадоксалното в българския случай е, че към края на 80-те години на века Западът също смята Живков за неудобен – най-вече, поради исторически рецидивирания образ на „най-верен съветски сателит“ на ръководената от него държава. Към края на 1989 г. се оказва, че както в Москва, така и от Запад настояват все по-ултимативно за смяна на партийното и държавно ръководство в България, особено на фона на общото еуфорично движение за промяна, обхванало Централна Европа и подкопавашо основите на източноевропейския интеграционен модел и цялата система на съветския социализъм.

Ако трябва да се направи анализ на геополитическото положение на българската държава непосредствено след преврата от 10 ноември 1989 г., може да се каже, че в самото начало на 90-те години на века, изоставена от СССР и отхвърляна с множество резерви от Запада, страната излиза от системата на държавния социализъм и съветската сателитна принадлежност като държава, оставаща някъде на границата между разпадащата се европейска сателитна орбита на СССР и новоформиращата се „Междинна Европа“, изоставайки от своите доскорозни идеологически съюзници от СИВ и ОВД още на първоначалния етап в процеса на трансформация на външнополитическите приоритети. Всъщност, що се отнася до началото на 90-те години, всички сравнения със значително по-напредналите в своето отдръпване от Изтока и постепенно приобщаване към Запада централноевропейски държави, носят само негативни изводи за българското положение.

Събраните факти подсказват заключението, че след преврата от 10 ноември 1989 г. процесът на външнополитическата преориентация на България на Запад навлиза в своята същинска фаза. Във времето от началото на 1990 г. до края на 1991 г. неговата скорост се определя от няколко обективни фактора. С първостепенно значение сред тях и на този етап остава вече очерталото се трайно оттегляне на СССР от източноевропейската сателитна орбита, дало пряко отражение върху ускоряването на интеграционните процеси на Стария континент по „западен“ образец. На второ място следва да се отчитат положените усилия на всички новосформирани политически сили в България да участват активно в преговорния процес в тази посока. От една страна стоят бившите комунисти, възприели социалдемократическата идеология, които се стремят да оцелеят във властта във все по-ограничените условия за маневриране. На противоположния полюс на многопартийния спектър пък е обединената дясна опозиция, претендираща да бъде много по-надежден субект в официалните и неофициални дипломатически разговори с представителите на „Запада“. На трето място приобщаването на България към разширяващото влияние си на Изток трансатлантическо пространство се оказва неизбежно обвързано с императива за радикални промени в идеологическите разбирания, икономическия статут и политическите пристрастия на българското общество като цяло.

Обхватът и рамките на тези промени биват зададени в поставените от Запада условия за политическото признаване, премахване на търговските ограничения и установяване на трайно сътрудничество в сферата на икономиката. Днес в някои експертни оценки, а и в обществените нагласи се прокрадва мнение, че на старта на описаната трансформация в началото на 90-те години на XX век Западът е възприел целенасочено рестриктивна политика спрямо България. Подобна крайна оценка обаче не е обективна. Много по-точно би било да се каже, че на финала на Студената война, на фона на разпадащия се социалистически интеграционен модел в Източна Европа, наблюдаваните процеси, в които е засегната непосредствено българската държава, съставляват по-скоро един периферен щрих от започналото глобално изграждане на новия еднополюсен световен ред, фокусиран около все по-категорично очертаващия се световен политически и икономически център от двете страни на Атлантическия океан.

В този сложен международен контекст периодът 1990-1991 г. може да се разглежда като време на застой, на известно объркване, даже на стремеж за отхвърляне на Живковото политическо наследство вътре в самата БКП, включително на идеята за необходимост от промяна на държавните приоритети в полза на развитието по капиталистически (западен) образец. Линията на преориентация на Запад не е нито отхвърлена, нито категорично потвърдена, тъй като новите управляващи очакват да видят как ще се държи СССР. В крайна сметка, необходимостта да се върви на Запад и да се възприемат капиталистическите ценности както в икономиката, така и в политика, остава принципен държавен приоритет, но по-скоро, поради факта, че кореспондира с поведението на Горбачов и стремежа на преименуваната БСП да продължава да провежда курс в съзвучие с идеите на КПСС, за разлика от опита на Живков да се разграничи и дори да надскочи тези идеи. Така, през периода 1990-1991 г. (поне до есента на 1991 г.), по ирония на историята, от определена гледна точка преориентацията към Запада на практика се превръща в може би най-ярката проява на модела на сателитната зависимост на българската държава от СССР. Може да се каже, че промяната на външнополитическите приоритети в посока „отваряне към Запада“ става вече изцяло обвързана със същинския прозападен „цивилизационен“ избор едва след фактическото и окончателно разпадане на източноевропейския социалистически интеграционен модел през късното лято на 1991 г.

Направеният извод обаче е съотносим към анализа на управлението на поредицата от предимно леви първи правителства на прехода. Ако същият въпрос се разгледа в контекста на вижданията на дясната опозиция, неговите измерения вече стават съвсем различни. Те се очертават ясно в риториката на партийните борби между левицата и десницата в началото на 90-те години на века и стават своеобразен катализатор в еволюцията на разбирането за прозападна преориентация. Впрочем, тук може да се открие още един исторически парадокс, тъй като виждането на десните сили за това какви трябва да бъдат дългосрочните цели на „отварянето“ към Запада, на практика изглежда стоящо много

близо (по основните си елементи), до това на Живков, дотолкова, доколкото и той търси цялостни принципни алтернативи на обвързаността с Москва. Все пак подобна асоциация може да бъде само твърде обща, тъй като концепцията за преориентиране, възприета от десницата, в опита да се дистанцира максимално от лявата постановка за външнополитическа „равноотдалеченост“, много бързо достига радикални идеологически форми, напомнящи почти на нов, този път прозападен „модел на ускореното приобщаване“, за какъвто не може да става и дума по времето на Живковия режим.

Въпреки всички направени разсъждения, остава въпросът доколко все пак е вярно твърдението, че параметрите на държавното развитие на България в най-ново време, респективно на нейното поведение в международните отношения, са били изцяло предварително зададени от влиянието на външни за страната фактори и обстоятелства. Изхождайки от цитираните вече думи на Димитър Благоев, изглежда логично заключението на някои теоретици на международните отношения, че пространствения статут на България, попадаща сред малките европейски държави, в допълнение към тежестта на кръстопътното ѝ географско положение в центъра на Балканския полуостров, усложнява изключително задачата на нейните правителства, независимо от тяхната партийна оцветеност, да защитават качествено определени трайни позиции на международната арена. Това донякъде оправдава формирането в българската политическа народопсихология на онзи особен „синдром на сателитната обвързаност“, който обяснява защо в своята съвременна история страната твърде дълго е била склонна да разчита на един всемогъщ външен покровител, превръщайки се в негов послушен „сателит“. Достатъчно документални доказателства за обособяването на такава тенденция представя не само съветската епоха, но и съюзническите отношения на Царство България с Третия Райх, както донякъде и периодът след 1989 г., когато новите правителства на прехода към демокрация някак по инстинкт отново се стремят да намерят заветната западна геополитическа алтернатива на дългогодишния тесен съюз със съветска Москва.

Българското постсоциалистическо мислене удобно търси оправданието за нечий партиен и управленски провал именно във външната предопределеност на случващото вътре в страната. Близкото минало по традиция бива отхвърляно и обругавано, като твърде малко изследователи и общественици дръзват да признаят, че напр., независимо от обективно зададените ограничения на интернационалистическия „имперски“ принцип за централизиран контрол над Източния блок, Т. Живков е първият партиен и държавен ръководител на социалистическа България, който превръща извличането на облаги от натрапената просъветска сателитна обвързаност в целенасочена държавна политика. И постига завидни успехи. Когато обаче през 90-те години на века вниманието на неговите политически наследници се насочва с приоритет към сътрудничество в трансатлантическото направление, лавирането в полето на дипломатията става много по-трудно, поради твърде разнопосочните и преплетени пространствени въздействия и

диференцирането на геополитическите играчи. Структурирането на международните отношения в постмодерната епоха (както Джон Лукач предпочита да нарича историческия период след края на Студената война) около три основни нови световни „велики сили” – САЩ, Руската федерация и Европейската общност, бележи ключовите проблеми на глобално равнище, които очертават основните приоритети на българската външна политика в условията на прехода от държавен социализъм към неолиберализъм по западен образец. На този фон въпросът доколко влиянието на фактори отвън е податливо на политически контрол отвътре чрез достъпните средства на държавното управление, вероятно още дълго няма да намери еднозначен отговор нито в полето на философията, нито в сферата на историческата наука, нито в теорията и практиката на външната политика. Осъзнаването на този факт обаче не би трябвало да води до безусловна управленска капитулация и доброволно поставяне в нови външни зависимости, а до стремеж към постигане на такъв контрол, в една ли друга степен, с крайна цел - съхраняване на българския национален интерес.

Списък с публикации по темата на дисертацията

1. Августовският пуч в СССР през 1991 г. Поглед зад кулисите. – В: Кюстендилски четения 2008. Заговори преврати в историята. – <http://lib.sudigital.org/record/18924/files/SUDGTL-BOOK-2012-029.pdf>, с. 188-195.
2. България в края на 80-те години на XX век – в търсене на изход от икономическата криза. – В: Кюстендилски четения 2009. Кризите в историята (двадесет години по-късно). – <http://lib.sudigital.org/record/18925/files/SUDGTL-BOOK-2012-030.pdf>, с. 237-247.
3. България и западноевропейското интеграционно икономическо пространство. Историята на едно сложно начало. – В: Сборник с материали от научната конференция на тема „Интеграционни процеси през 70-те години на XX век“, 2014г. *(Под печат)*
4. България и САЩ (1985 – 1989). Мир по време на война. – В: Сборник с материали от научната конференцията „Кюстендилски четения 2014. Война и мир“. *(Под печат)*

5. Геополитическо противостоене и тенденциите в българската външна политика в началото на XXI век, Международни отношения, кн. 4, 2006, с. 79-90.
6. Западът като геополитически фактор в годините на перестройката в СССР 1985-1991 г.”, Сборник с материали от международната конференция “Русия, Европа и светът”, проведена на 28-29.09. 2009 г., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 2012 г., с. 366-374.
7. Концепцията за прозападна външнополитическа преориентация на старта на прехода (1990-1991 г). Вижданията на управляващата левица срещу възгледите на дясната опозиция. – В: Социални идеи, движения и политики. Изследвания на Националния политически институт «Димитър Благоев», С., 2014 г., с. 569 – 610.
8. Отношенията между световните силови полюси в периода 1985-1991 г. през призмата на геополитиката. – В: Годишник Collegium Historicum, Том II, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 2012 г., с. 473-488.
9. Перестройката в СССР - ново начало или предизвестен провал. – В: Кюстендилски четения 2010. Провалите в историята. – <http://lib.sudigital.org/record/18934/files/SUDGTL-BOOK-2012-034.pdf>, с. 269-274.
10. Разпадане на източноевропейския интеграционен модел през втората половина на 80-те и началото на 90-те години на XX век. – В: Годишник Collegium Historicum, Том I, ИК „Гутенберг”, С., 2011 г., с. 555-570.
11. Роналд Рейгън – политически портрет. – В: Исторически личности и идеи. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Искра Баева, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 2011 г., с. 181-186.
12. Тезата за «съветската връзка» в българския «възродителен процес» 1984-1989 г. – В: Нови източници за изследване на «възродителния процес», С., 2011 г, с. 21-25.